

PAPER DETAILS

TITLE: INGILIZ YÜKSEK KOMİSERİ SÖR HENRY CONWAY DOBBS'UN RAPORLARINDA IRAK
1920-1925

AUTHORS: Can DEVECİ

PAGES: 1599-1620

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2606227>

İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERİ SÖR HENRY CONWAY DOBBS'UN RAPORLARINDA IRAK 1920-1925

IRAQ IN THE REPORTS OF BRITISH HIGH COMMISSIONER SIR HENRY CONWAY DOBBS 1920-1925

Can DEVECİ
Erciyes Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
cdeveci@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2609-5365

Geliş Tarihi:

19.8.2022

Kabul Tarihi:

25.9.2022

Yayın Tarihi:

30.9.2022

Anahtar Kelimeler:

İngiltere
Ortadoğu
Irak
Yüksek Komiser
Henry Conway
Dobbs

Keywords:

Britain
Middle East
Iraq
High Commissioner
Henry Conway
Dobbs

ÖZ

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı esnasında işgal ettiği Irak'ta askeri idare kurmuştur. Savaş sonrasında ise ülkeyi manda idaresi altında yüksek komiserler aracılığıyla yönetmiştir. Sör Percy Cox'un Irak'a yüksek komiser atanması ertesinde geçici hükümet kurulmuş, Emir Faysal Irak Kralı yapılmış ve ülkede kurucu meclis çalışmaları başlatılmıştır. Bu idari yapıların kurulması ve geliştirilmesinde öncelikli amaç İngiltere'nin çıkarlarını muhafaza etmektir. Cox'tan sonra Sör Henry Conway Dobbs yüksek komiser olarak görevlendirilmiştir. Her iki dönemde de Irak'ta ekonomi, yönetim, eğitim, tarım, ticaret, sağlık ve imar işleri gibi alanlarda çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar İngiltere Hükümetine raporlanmıştır. Bu makalede, adı geçen alanlarda Irak'ta yaşanan gelişmeler yönetim raporları esas alınarak analiz edilmiştir. İngiltere'nin Irak'ı yönetirken her alanda kendi hedeflerini önceleyen etkin bir konumda yer aldığı görülmüştür. Ayrıca Irak'ı uluslararası İngiliz ticaretine entegre ettiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Britain started a military administration in Iraq, which it occupied during the First World War. After the war, she ruled the country through high commissioners under the mandate administration. After Sir Percy Cox was appointed as high commissioner to Iraq, a provisional government was established, Amir Faisal was made King of Iraq and the working of the constituent assembly was started in the country. The primary aim in the establishment and development of these administrative structures is to protect the interests of Britain. After Cox, Sir Henry Conway Dobbs was appointed as a high commissioner. In both periods, works were carried out in areas such as economy, administration, education, agriculture, trade, health and construction works in Iraq. These works have been reported to the British Majesty's Government. In this article, the developments in Iraq in the aforementioned areas are analyzed on the basis of management reports. It has been seen that the UK is in an active position prioritizing its own goals in every field while administering Iraq. It has also been determined that it has integrated Iraq into international British trade.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1164512>

Atıf/Cite as: Deveci, C. (2022). İngiliz Yüksek Komiseri Sör Henry Conway Dobbs'un Raporlarında Irak 1920-1925. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1), 1599-1620.

Giriş

Osmanlı Devleti; dini, etnik, ekonomik ve kültürel açıdan birbirinden farklı toplumsal yapıları içerisinde barındıran Irak'ı¹; Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri üzerinden idare etmiştir.² (Kurşun & Hut, 2020, ss. 35-55; Cleveland, 2008, s. 229; Çetinsaya, 2020, s. 29; Kurşun, 2005, ss. 1-3) İngiltere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlığından haberdar olduğu Irak'taki petrolden elde edeceği kârları hesap ederek Basra limanı yakın çevresinde mukim olan birçok aşiret ve ileri gelen kişilerle ilişkilerini geliştirmeye başlamış, anlaşmalar imzalamıştır. (Rogan, 2017, s. 209; Hurewitz, 1987a, s. 209, 272, 1987b, ss. 4, 22) Bu anlaşmalarla, Basra limanı ve Hindistan merkezli kurduğu ekonomik etki alanındaki ticari yollar üzerinde önemli bir yere sahip hale gelmiştir. Nitekim işgal sonrasında Hindistan'da bulunan İngiliz bürokratlar ile Irak'ı yönetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte İngiltere Irak'taki hedeflerini gerçekleştirmeye karar vermiş ve 22 Kasım 1914'te Basra'yı işgal etmiştir. Bu tarihten itibaren Bağdat'a yönelmiş fakat Türk askerlerinin savunmasıyla karşılaşmışlardır. Savaşın Irak Cephesi'nde 29 Nisan 1916'da Kut'ül Amare'de Halil Paşa komutasında Türk askerleri İngilizleri esir almış ve büyük askeri kayıplar verdirmiştir. (Kurşun, 2005, s. 8; MSB Kutül Amare Belgeleri, t.y.) Bu nedenle İngilizlerin ilerleyişi yavaşlamış ve Bağdat'ı ancak 11 Mart 1917'de işgal edebilmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ertesinde ise Irak'ın tamamı ele geçirilmiş ve vilayetlerin geçici yönetimi İngiliz Hindistan'ında görevli Arnold Wilson'a verilerek Irak'ta askeri idare başlatılmıştır. Wilson, 1920 yılına kadar devam eden görev süresi boyunca Irak'ta merkezîyetçi bir devlet yapısı kurmaya çalışmıştır. Bu nedenle idarede yer almak isteyen Irak halkının taleplerini görmezden gelmiş ve bu durum günden güne İngilizlere karşı tepkiyi arttırmıştır. (Cleveland, 2008, s. 230; Fromkin, 2008, s. 372)

Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzenine karar vermek üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nda halklara kendi kaderini tayin etme hakkı ilkesinin uygulanacağı belirtilmekteydi. Bu amaçla halklar konferansa katılacak hangi büyük gücü mandater görmek istiyorlarsa ifade edeceklerdi. Bu durum Irak'ın idaresinin İngiltere de olacağını ve daha sonra Iraklılara devir edileceğine dair beklenti oluşturmuştu. (FRUS, 1943, s. 893; Macmillan, 2004, ss. 596-600) Osmanlı Devleti'nin yönettiği Arap vilayetlerini kimin idare edeceği üzerine toplanan San Remo Konferansı'nda (18-26 Nisan 1920) ise Fransa ve İngiltere; Şam, Bağdat, Kudüs ve Beyrut'u manda idareleri adıyla kendi aralarında paylaşmışlardır. Adı geçen şehirlerde yaşayanların tercihlerinin görmezden gelindiği bu karar, bölgede manda idaresi karşıtı tepkilere yol açtı. Tepkileri tetikleyen diğer bir gelişme ise Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın Fransız General Henri Gouraud tarafından askeri müdahale ile Suriye'den çıkarılmasıydı.³ Faysal, 8 Mart 1920'de Suriye'de düzenlenen Arap Kongresi'nde "*Arapların Kralı*" şeklinde ilan edilmişti. Bu gelişme bölgeyi yönetmek isteyen Fransa'yı rahatsız etmiştir. Fransa, Suriye'de manda yönetimi kararıyla Faysal idaresini 22 Temmuz 1920'de sona erdirmiştir. (Antonius, 2021; Fraser vd., 2011, s. 217,255; Provence, 2020) Konferans kararları ve Faysal'ın Suriye'den çıkarılması Arap halkı arasında hayal kırıklığı yaratmıştır. Araplar alınan kararlar ile özgürlüklerinin göz ardı edildiğini ifade ederek protestolara başlamışlardır. Faysal taraftarlarının da aktif rol aldığı halk tepkisinin temel motivasyonu Arap topraklarının yabancı ülkelerin eline geçeceği kaygısıydı. Mayıs 1920'den itibaren Filistin, Suriye, Irak ve Mısır'da tepkiler dile getirilmeye başlanmıştır.

Irak'ta İngiliz idaresine karşı protestolar; silahlı çatışmalar, sivil yürüyüşler ve grevler şeklinde Temmuz 1920'nin ilk haftasından itibaren başlamıştır. Iraklılar, İngiliz manda idaresini istememekteydiler. Bu süreçte Iraklılar ve İngilizler çok sayıda insanî kayıp vermişlerdir. İngiltere açısından bu gelişmelerin sonucu devlet idaresinin ülke genelinde tam olarak tesis edilememesi ve Irak'taki ekonomik masrafların artmasıydı. (Allawi, 2016, s. 435; Cleveland, 2008, s. 231; Fromkin, 2008, s. 375; Gilbert, 2011, s. 509) Bu süreci kontrol altına almak ve Milletler Cemiyeti adına manda idaresini yürütebilmek için yüksek komiser liderliğinde yeni bir idare kurulmasına karar verilmiştir. Askeri idare, Ekim 1920'nin başlarında temel görevi Irak'ı sivil idareye hazırlamak olan Sör Percy Cox'un İngiltere Kralı tarafından yüksek komiser atanmasıyla sona ermiştir. İngiltere Irak için uygulanacak

¹ Osmanlı Devleti idari sisteminde Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri üzerinden yönetilen Irak, İngiliz yönetim raporlarının bazılarında Mezopotamya ismiyle de anılmaktadır. Makalede anlam birliği sağlamak amacıyla Irak adı tercih edilmiştir. Ayrıca, Britanya, Birleşik Krallık, Britanya Milletler Topluluğu kullanımları yerine İngiltere tercih edilmiştir.

² Osmanlı Devleti'nden günümüze Musul Vilayeti'nin tarihi sürecini analiz eden detaylı çalışma için bkz. (Kurşun & Hut, 2020) Osmanlı Devleti'nin Bağdat, Basra ve Musul vilayetleri üzerinden yönettiği Irak'ın gelişimine dair bkz. (Çetinsaya, 2020; Kurt, 2015) II. Meşrutiyet sürecinde Bağdat Vilayet İdaresinde yaşanan değişim için ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uyguladığı Irak politikaları için bkz. (Artuç, 2010, 2020)

manda idaresinde Milletler Cemiyeti adına tek hukuki yetkiliydi. Bu yetki gereği yüksek komiser, iç barışın ve dış güvenliğin muhafazasından, ülkedeki halkların tamamının çıkarlarına ve haklarına saygıyı gösteren, halka danışılarak çerçeveslendirilen devlet bürokrasisinin inşasından ve teşkilat hukukunun, anayasanın tesis edilmesinden sorumluydu.⁴ (TNA, IOR/L/PS/18/B347, 1920) Bu çerçevede İngiltere Hükümeti Sör Percy Cox'u, Irak nüfusu tarafından özgürce seçilen kurucu meclisi, ve Arap bir kral idaresi altında hükümeti kurmak ile yetkilendirmiştir. Bu bürokratik yapı tesis edildikten sonra Irak'ın "*kendi kendini yöneten bir devlet*" olarak gelişimi tamamlanacak ve manda yetkisi de sona erecekti. Cox'un diğer önemli görevi ise İngiltere'nin Irak'taki masraflarını azaltmaktır. Bunun için ise güvenilir bir Arap kralına ve hükümetine gereksinimi vardı (Fraser vd., 2011, s. 256; Klieman, 1970, ss. 109-111)

Cox, Ekim 1920'de başladığı yüksek komiserlik görevinden 15 Eylül 1923'te ayrılmıştır. Onun yerine görevi Sör Henry Conway Dobbs devralmıştır. Ekonomi ve gelir konularında uzmanlığı bulunan Dobbs, İngiltere'nin Hindistan misyonunda 1892'den itibaren görev almaya başlamış, Afganistan-Rusya sınırının belirlenmesi komisyonunda İngiltere'yi temsil etmiş ve İngiltere ile Afganistan arasında ticari bağların geliştirilmesine yönelik atılan adımların mimarlarından olmuştur. Bu tecrübesiyle 1923-29 arasında Irak'ta en uzun süre yüksek komiserlik görevini yapmıştır. Görev süresi içerisinde birçok aylık yıllık rapor kaleme alarak Londra'ya göndermiştir. (London Gazette, 1923; "Obituary", 1934)

Bu makalede 1920-25 yılları arasında yüksek komiserler idaresinde Irak'ta kurulmaya çalışılan idari yapı incelenmiştir. Makalede Dobbs'un 1920 kış aylarından başlayarak 6 Ağustos 1925'e kadar olan dönemde ulusal hükümetin kuruluşu, Emir Faysal'ın kral oluş süreci ve ekonomi, eğitim, kamu hizmetleri, adalet ve yönetim gibi alanlara dair gelişmeleri değerlendirerek Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği 52 sayfalık raporundan ve 1920-1925 yıllarını kapsayacak şekilde aylık yıllık zaman dilimleri ile tutulan yüksek komiserlik yönetim raporlarından yararlanılarak Irak'ta yaşanan dönüşüm tespit edilmiştir. Bu sayede İngiltere'nin Irak'ı yönetirken nasıl bir yapı kurmaya çalıştığı daha net anlaşılabacaktır.

Irak'ta Geçici Hükümetin Kuruluşu

Sör Percy Cox, yüksek komiserlik görevine başlamak için 1 Ekim 1920'de Basra'ya vardı. Cox, geldiğinde manda idaresine karşı halkın tepkisi Fırat'ın kuzeyi ve Diyala Bölgesi'nin İran sınırına bakan kısmında devam etmekteydi. Kerkük, Musul ve özellikle ülkenin orta kesiminde kargaşa hali yerini huzura bırakmış ve bu bölgelerde sivil idare tesis edilmeye başlanmıştı. Cox'un, temel görevi "*yabancı nefreti ile kaynayan ve isyanın, düzensizliğin kurbanı*" olan ülkenin dönüştürülmesiydi. Bu dönüşümü aşırıya kaçan unsurları, grupları saf dışı bırakarak ve anayasa hazırlayarak yapacaktı. Nitekim Cox, göreve gelmesinin ikinci haftasında, aşiret, dini ve toplumun önde gelenlerine amacını açıklayan bir bildiri yayınlamıştır. Bildiriye göre "*İngiliz Hükümeti, Irak'ta halkın bir ulusal hükümet kurması için yardım etme niyetindeydi.*" (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 7) Bu çerçevede İngiltere Hükümeti Irak'ta anayasa hazırlanması için bir meclis açılmasına, komiteler kurulmasına dair 17 Haziran 1920'de yüksek komiseri yetkilendirmiştir. Ayrıca meclisin toplanmasına ve dolayısıyla bir anayasanın çerçeveslenmesine kadar ülke bir hükümet tarafından yönetilmeliydi. Bu yüksek komiserin gözetim ve yönlendirmesine tabi olan geçici ulusal hükümet olacaktı. Böylece Cox, kurumların geliştirilmesi için kendi rehberliği ve kontrolü altında ülke idaresinden sorumlu olan bir Geçici Irak Hükümeti kurulmasına karar vermiştir. Sürece başkanlık etmesi için Bağdat Nakibi Nakib-ül Eşraf Seyyid Abdurrahman el-Geylani'yi davet etmiştir. Cox'a göre, Nakib toplumda dini ve sosyal açıdan söz sahibiydi. Bu nedenle geçici bir hükümet oluşturabilir ve başkanlık edebilirdi. Bu çerçevede Cox, 23 Ekim 1920'de görevi ona teklif etmiş ve olumlu cevap almıştır. Nakib, görevi kabul ettikten sonra iç işleri, maliye, adalet, savunma, bayındırlık Nafia-kamu çalışmaları, maarif-eğitim ve sağlık, ticaret, vakıf 8 bakanlığı içeren hükümetin kuruluşunu tamamlamıştır. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 8; TNA, FO 371/9004, t.y., ss. 4-5,122) Buna göre yüksek komiserin onayladığı liste şu şekilde belirlenmiş ve kabine 2 Kasım 1920'de ilk toplantısını yaparak görevine başlamıştır (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1920, s. 3).

⁴ Arşiv kısaltmaları için bkz. The National Archives, Kew-Londra/İngiltere (TNA), Colonial Office (CO), Foreign Office (FO).

Tablo 1 Geçici Hükümet'te görev yapanların isimleri (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1921)

Adı	Bakanlık-Görevi
Nakib-ül Eşraf Seyyid Abdurrahman el-Geylani	Başbakan
Seyyid Talib Paşa	İç İşleri
Sason Efendi Ezekiyel	Maliye
Mustafa Alusi Efendi	Adalet
Cafer el Askeri	Savunma
İzzet Kerküki Paşa	Bayındırlık, Ulaştırma, İletişim
Seyyid Muhammed Mehdi Tabatabai	Eğitim ve sağlık
Abdullatif Mendil Paşa	Ticaret
Muhammed Ali Fazıl Efendi	Evkaf

Tablo 2 Bakanlıklara ait görev alanları (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1921)

Bakanlık Adı	Görev Alanları
İç işleri	Genel idare Polis Toprak gelir ve giderleri Tarım Hapishaneler Basım ve yayım
Maliye	Maliye Hazine Hesaplar ve Teftişi Osmanlı borçları ve özel gelirler
Adalet	Yargıya ait her şey Tapu
Savunma	Jandarmalar İngilizlerin kurduğu Irak askeri güçleri Yerel askeri güçler
Eğitim ve Sağlık	Eğitim Sağlık hizmetleri Belediyeler (geçici olarak verilmiştir)
Bayındırlık, İmar, İletişim ve Ulaştırma	İnşaat ve yapılar Yollar Demiryolları Posta ve Telgraf hatları Sulama
Ticaret	Ticaret Gümrükler Limanlar
Vakıf	Vakıflar Mütevelliler

Geçici Irak Hükümetine seçilen kişiler özenle belirlenmişti. Osmanlı devleti idaresinde bölgede etkili ve Meclis-i Mebusan'da yer alan Basra Nakibü'l-eşrafı Recep Efendi'nin büyük oğlu Seyyid Talib Paşa İç İşleri Bakanlığı görevini kabul etti. Talib Paşa, Osmanlı Devleti'nin seçim yasasının gözden geçirilmesinden sorumlu bir komitenin üyesi olarak kabul edildiği Temmuz 1919'dan beri Bağdat'ta bulunuyordu. Aynı zamanda Talib Paşa, Basra vilayetinde gelişen Arap ulusal hareketinin önde gelenlerindendi. Bu liderliği Irak'ı yönetme isteğini de kuvvetlendirmekteydi. Hatta İngilizlere göre Talib Paşa manda idaresine karşıydı.(G. Bell, t.y.; Kurt, 2014, ss. 160-161; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 5) Hükümette yer alan diğer önemli kişi ise Bağdat Musevi cemaatinin önde gelen temsilcilerinden ve mali idare tecrübesine sahip Sason Efendi idi. 1908'den beri Osmanlı meclisinde Bağdat'ı temsilen yer almıştı.(TBMM Meclis-i MebusanTutanak, t.y.; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 8) Faysal, Suriye'yi yönetirken Halep Valiliği görevinde bulunan ve onun hususi taraftarlarından Cafer Askeri, Savunma Bakanlığı'na atandı. Mustafa Alusi ise tanınmış bir ulema ailesine mensuptu ve kendisi kadı görevini ifa etmişti. İzzet Paşa ise Kerküklü Türk komutanlardandı. Seyyid Muhammed Mehdi Tabatabai ise Kerbela Şiilerindendi. Abdülatif Paşa, Basra'nın ileri gelenlerindendi. Muhammed Ali Efendi ise Musul'un eski mebuslarındandı.(El-Askeri, 2009, ss. 185-213; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 5) Bu isimler geçmişte bir şekilde Osmanlı Devlet bürokrasisinde görev alan tecrübeli kişilerdi. Yüksek komiser de toplumun idaresinde sorun çıkmaması açısından bu kişileri tercih etmişti. Bakanların yanı sıra aşiretleri, toplumun tüm sınıflarını ve mezheplerini temsil etmek üzere 9 kişi seçildi. Bu kişilerin idari yetkileri, makamları bulunmamakta ve sorunları bakanlara doğrudan aktarmakla yükümlüydüler.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 8) Bunlar Bağdat Belediye Başkanı, Şii aşiret konfederasyonlarından 2 din adamı, Musul ve Bağdat'dan Hristiyan, Bağdat ve Basra'nın Müslüman aşiretlerinden birisi Şii olmak üzere belirlenen ileri gelen temsilcilerdi. İlerleyen zamanlarda, Sünni bir üye ile birlikte biri aşiret şeyhi, diğeri Amare vatandaşı olan iki Şii daha eklendi.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 5) Yüksek komiser, ülke genelindeki dini grupların sorunlarını dile getirmelerine kolaylık sağlamak için bu usulü tercih etmişti. Bu şekilde meydana getirilen yapı ile halkın talepleri, sorunları doğrudan bakanlara haliyle yüksek komiserle sunulmuştur. Ayrıca Cox, bürokratik yapının tamamına hâkim olmak amacıyla her bakanın yanına birer İngiliz danışman görevlendirdi. Sivil kişiler yerine askeri rütbeye sahip bürokratları danışmanlığa atadı. Bu kişiler İngiltere'nin çıkarlarını yüksek komiser adına takip ederek Irak'ın gelişimine katkı sunacaktı. Bunun anlamı İngiliz çıkarlarının danışmanlar ile takip edilmesi idi. Eğer bakanlar ile danışmanlar arasında önemli görüş farkı ortaya çıkarsa yüksek komiser hakemlik görevini üstlenecekti. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 8; TNA, FO 371/9004, t.y.) Bir anlamda son söz yüksek komiserde idi.

Tablo 3 Irak'ta Görev Yapan İngiliz Danışmanları Listesi (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1920, s. 7)

Adı	Görevi
J. B. Philby, K. Cornwallis'in atanmasına kadar vekaleten görev yapan J. S. Thomson	İçişleri
S. H. Slater	Maliye
Edgar Bonham Carter Nisan ayında emekli olduktan sonra N G. Davidson görevlendirildi. O ekim ayında gelene kadar E. M. Drower vekaleten görev yaptı.	Adalet
J. I. Eadie, nisan ayında P. C. Joyce vekaleten yürüttü.	Savunma
E. V. de V. Atkinson, Hindistana atanması nedeniyle nisan ayında ayrıldı. Yerine H. H. Wheatley görevlendirildi.	Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve İletişim
E. L. Norton, mayıs ayında İngiltere'ye gönderildi. Yerine A. L. Smith getirildi. Ağustos ayına bu birim ikiye ayrıldı. Bu nedenle Kasım ayında ayrılana kadar A. L. Smith eğitim bakanlığı danışmanlığını yürüttü. Daha sonra 1922 mart ayına kadar W. J. Farrell ve ardından J. Glen eğitim danışmanlığını yaptı. Albay Graham ise yeni kurulan sağlık bakanlığı danışmanlığı görevine getirildi.	Eğitim Ve Sağlık
S. H. Slater (geçici olarak vekalet eden)	Ticaret
R. H. Cooke	Vakıf

Geçici Irak Hükümetinin belirlenmesiyle Cox ve Nakib kabinesinin görevlerine dair talimatname taslağı için 10 Kasım 1920’de toplantı yapmış ve 11 Kasım 1920’de Bağdat’ta halka ilan edilmiştir. Buna göre; “Anayasa yayımlanana ve yürürlüğe koyulana kadar, kabine ve bakanlar, yüksek komiserin kontrolünde, askeri kuvvetler ve operasyonlar ile genel askeri işler hariç devlet idaresini yürütmekten sorumludur.” Bu çerçevede geçici kabine, Emir Faysal’ın Ağustos 1921’de taç giyme törenine kadar görevine devam etmiştir.(TNA, FO 371/9004, t.y., Appendix s. 124)

Emir Faysal’ın Irak Kralı olması ve İlk Kabinesinin Kuruluş Süreci

Yüksek Komiser Cox Şubat 1921’de Kahire Konferansı’na katılmak üzere Irak’tan ayrıldı. Maiyetinde Maliye Bakanı Sason Efendi, Savunma Bakanı Cafer Askeri bulunmaktaydı. Ayrıca Cox’a Irak’ta beraber görev yaptığı Bayındırlık Bakanı Danışmanı E. H. De V. Atkinson, Mali Danışman S. H. Slater, Şark Sekreteri Getrude Bell gibi İngiliz bürokratlar da eşlik etti.⁵ O konferanstan dönene kadar ise yüksek komiserlik görevini Hukuk Danışmanı Sör Edgar Bonham Carter yürüttü. Konferansı Sömürgeler Bakanlığına bağlı Ortadoğu Bölümü 12-30 Mart 1921 tarihleri arasında tertip etmiştir. Temel amacı İngiltere’nin Ortadoğu’daki ekonomik masraflarının azaltılması için gerekli politikaları belirlemektir. İngiltere, sadece Irak için yıllık 18-20 Milyon sterlin arasında değişen masraf yapmaktaydı.(Adelson, 1995, s. 194; Gilbert, 2011, s. 509; Klieman, 1970, s. 111)

İngiltere iç politikasındaki tartışmaları teskin etmek için masrafların azaltılması gerekliydi. Bu çerçevede konferansta başkanlığını Winston Churchill’in yaptığı politik ve askeri iki komite kuruldu. Konferansta Emir Faysal’ın Irak’a kral olması ve onun liderliğinde Arap hükümeti kurulması kararlaştırıldı. Ülke idaresinde Iraklılar görev aldıkça İngiliz askerler, memurlar, bürokratlar çekilecekti. Irak’ta herhangi bir isyan, tepki olursa ülkenin hızlı ve kolay kontrolü için Kraliyet Hava Kuvvetlerinin müdahale edecekti. Bu kararlarla birlikte masraflarda azalacaktı. Ayrıca Emir Faysal’dan Irak üzerinden Fransa karşıtlığını körüklememesi talep edildi.(Allawi, 2016, s. 390; TNA, CO 935/1, 1921, ss. 39-44) Cox, 11 Nisan 1921’de konferans kararlarıyla Bağdat’a döndü. Her ne kadar konferansın sonuçlarını açıklamak İngiliz sömürgeler ve dış işleri bakanlarının görevi olsa da Cox genel ifadeler içeren bir metni Irak kamuoyuna yayınladı.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 124; Allawi, 2016, s. 399) Faysal’ın Irak kralı olmasına dair konferans kararının uygulanması için hazırlıklara başlandı.

Irak’taki yerel basın, kral sorununu Emir Faysal’ın üzerinden hevesle-istekle tartışıyordu. Hatta ülke ileri gelenlerinin Hicaz Kralı Şerif Hüseyin’den aldıkları özel telgraflarda Faysal’ın Irak’a gitmek üzere Hicaz’dan ayrıldığı yazmaktaydı. Yüksek komiserle göre bunlar süreci olumlu etkileyen gelişmelerdi. Diğer önemli bir gelişme ise geçici hükümet toplantısında yaşandı. Kabinesinin 16 Haziran 1921’deki toplantısında Nakib, Faysal’ın kral olarak kabulü için uygun hükümler hazırlamasını önerdi ve bu amaçla bir komite görevlendirdi. Aynı gün Winston Churchill, Avam Kamarası’nda Majesteleri Hükümetinin Irak’taki politikasıyla ilgili konuşmuş ve ertesi gün Bağdat’ta yayınlanmıştır. Konuşmaya göre İngiliz Hükümeti, Faysal’ın adaylığını onaylamaktaydı.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 10,12)

Emir Faysal ve İngiltere tarafından kendisine danışman atanan Albay Cornwallis 23 Haziran 1921’de Basra’ya gemi ile geldiler. Basra ve Bağdat’ta onuruna verilen resepsiyonlarda liberal ve siyaset görüşlerini içeren konuşmalar yaptı. Bu sayede Musul ve Irak’ın çeşitli bölgelerinden kendisini Bağdat’ta karşılamak için toplanan heyetler aracılığıyla temsil edilen toplumun tüm kesimlerinde derin bir etki bıraktı. Cox’un halkın tepkisini çekmemesi için Faysal’dan istediği gibi, kral olmasında İngiliz yardımını uzatmadan konuşmalarını yapmıştı. Fakat Irak’ın, bir dost olarak, İngiltere’nin yardımını kabul edebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Irak halkının özgür seçimini beklediğini hatırlatarak, yandaşlarının taşkınlıklarını engelledi. Buna ek olarak Suriye’deki Fransız Hükümetine düşman olarak yorumlanabilecek duygular içindeki bir konuşmacıyı alenen azarladı. Bu önemli idi çünkü Faysal’ı Şam’dan Fransa çıkarmış ve bu bölgede Arap tepkisine yol açmıştı. Böylece Fransa’ya karşı kendi üzerinden geliştirileme ihtimali olan kutuplaşmayı bir nebze de olsa engellemeye çabaladı. Aynı zamanda bu tavırla Emir’in Irak üzerinden Suriye’yi geri almayı umduğuna dair Fransa ve yerel basınında çıkan haberleri de tekzip etmekteydi. Böylelikle Kahire Konferansı’na da uygun hareket etti. Çünkü konferansta alınan kararlarda

⁵ Getrude Bell’in Ortadoğu ve Irak’ın şekillenmesinde oynadığı rol ve hayatını arşiv kaynaklarına dayanarak detaylarıyla analiz eden eser için bkz. (Karaca, 2020) Getrude Bell’in hazırladığı sivil yönetime dair raporun çevirisi için bkz. (G. Bell, 2004)

Fransa ile çatışma istememekteydi. Bu tavrı yüksek komiserinde elini güçlendirmişti. Emir'in Irak'a gelişini izleyen iki hafta boyunca tahta geçmesi sorununun gecikmeden çözülmesine dair artan kamuoyu ortaya çıktı. Nakib, Emir Faysal'ın kral ilan edildiğini içeren bir kararı Geçici Irak Hükümeti'nde oy birliğiyle 11 Temmuz 1921'de kabul etti. Bu kararı yüksek komisere danışmadan almıştı. Cox, halkın doğrudan onayıyla Faysal'ı güçlendirmeyi gerekli görmekteydi. Bu nedenle bu karara halkın referandum ile kendi kralını belirlemesi isteği ile dahil oldu. Cox'un amacı referandum ile Faysal'ı halkın seçtiği izlenimini vererek onun iktidarını güçlendirmektir. Böylece Referandumun gerçekleştirilmesi görevi İçişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan bir komisyona tevdi edildi. Komisyon ülkedeki tüm idarecilere seçimle ilgili aşağıdaki emiri yayınlamış ve seçmenler için üzeri yazılı mazbata göndermiştir. "Bakanlar Kurulu 11 Temmuz 1921 tarihli toplantısında oybirliğiyle karar alarak, Ekselansları Irak Kralı Emir Faysal'ın, anayasal, demokratik, temsile dayanan ve yasalarla sınırlı bir hükümet kurmasına karar vermiştir. İçişleri Bakanlığı, tüm Nahiye ve mahalle sakinlerini temsil eden komitelerin karar hakkındaki görüşlerini kaydetmelerini talep eder. Mazbataları Heyete sunmak ve tamamlanınca Bağdat'a iletmek, Mutasarrıflara emanet edilmiştir." (TNA, FO 371/9004, t.y., ss. 13-14) Ülke genelindeki ileri gelenlerden ulemaya kadar geniş halk kesimlerini temsil eden kişilerin görüşleri alınıp kararlar mazbatalara işlenecekti. Referandum, katılmama kararı alan Süleymaniye Bölgesi haricinde tüm ülkede gerçekleştirildi. Temmuz ve Ağustos 1921'de köy, ilçe, il sakinlerini temsil eden heyetlere halkın yazılı bir şekilde lehte ve aleyhte görüşlerini ilettiği mazbatalarla referandum yapıldı. Buna göre Emir Faysal yüzde 96 ile kabul gördü. Raporlara göre yüzde 4'lük muhalefet Türk ve Kürt nüfusun yaşadığı Kerkük'ten gelmekteydi. Cox, bu muhalif durumu fazla önemsemedi. Hatta kendisine Kerkük'ün kararını netleştirmesi için bir yıl zaman tanınmasına dair talebi içeren bir dilekçe sunuldu. Fakat Kerkük'te tekrar bir referandum yapılmasına izin vermedi. Böylelikle Kerkük'te gelişen muhalif görüş İngilizler tarafından ülkenin tamamı için kararlaştırılan anayasal düzene razı oldu. 18 Ağustos'ta İçişleri Bakanlığı, Nakib'e ve kabineye halkın çoğunluğunun kararlarını desteklediğini bildirdi. Kabine, 23 Ağustos'ta "taç giyme töreni" için gerekli düzenlemeleri yapmak üzere bir komite atadı. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 10) Cox, Bağdat'ta, 23 Ağustos 1921'de Kerkük, Süleymaniye hariç yerel halkın temsilcilerinin ve her bölgeden heyetlerin huzurunda Faysal'ı seçilmiş Irak Kralı ilan ederek onun İngiltere Hükümeti tarafından tanındığını açıkladı. Sonrasında Cox, Kral V. George'un tebrik telgrafını Faysal'a teslim etti. (TNA, FO 371/9004, t.y., s. 15)

Kral Faysal konuşmasında İngiltere ile Irak arasındaki ittifakın, meclis tarafından tasdik edilecek bir anlaşmayla somutlaştırılarak sürdürülmesini istedi. Tören sonrasında Evkaf Bakanı Muhammed Ali Fazıl Efendinin tavsiyesiyle ve Nakib'e danışıldıktan sonra, Cami imamları ve yardımcılarına emir yayınlandı. Buna göre Kral'ın tahta çıktıktan sonrasını takip eden ilk Cuma'dan itibaren Hicaz Kralı Hüseyin'in oğlu kral Faysal'ın adı hutbelerde okunmaya başlandı. Ayrıca Nakib başkanlığında geçici hükümet yeni bir kabine kurulana kadar görevde kalmalarını isteyen Kral'a istifalarını sundular. Ardından Faysal yeni bir kabinenin kurulmasını 10 Eylül 1921'de Bağdat Nakibi'ne tevdi etti. Nakip çalışmaları sonrasında yeni kabine listesini Kral'a sundu. Yüksek komiserin onaylamadığı, istemediği bürokratlar kabinede görev alamadı. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 10; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 15; Allawi, 2016, s. 464)

Tablo 4 Kral Faysal'ın ilk Hükümeti. (TNA, FO 371/9004, t.y., s. 17)

Adı	Bakanlık
Nakip	Başbakan
Hacı Remzi Bey	İç işleri
Sason Efendi Ezekiye	Maliye
Naci Suveydi	Adalet
Cafer Askeri	Savunma
İzzet Kerküki Paşa	Bayındırlık, Ulaşım, İletişim
Hibetüddin Şehristani	Eğitim
Abdullatif Mendil Paşa	Ticaret
Muhammed Ali Fazıl Efendi	Evkaf
Dr. Hanna Khayat	Sağlık

Faysal, tahta çıkmasından itibaren yedi ay boyunca halkın güvenini kazanmasına yarayan ülke genelinde ziyaretlerde bulunmuştur. İlk ziyaretini Musul'a gerçekleştirmiş ve burada kendisine karşı ufak bir eylem meydana gelmiştir. İngilizlere göre bu Türkiye'nin Musul'a dair propaganda faaliyeti idi. Daha sonra Kerkük, Hille'yi ziyaret etmiştir. Kasım ayında Muntafik'a uğradığında, aşiret ileri gelenleri ve halk çok memnun kalmışlardır. Bir vatansever ve lider olarak büyük itibarı, Arap Milliyetçileri için, inceliği ve bilgeliği ile özelemlerinin yerine getirilmesinin bir garantisi şeklinde karşılanmıştır. Haliyle bu konumu Majesteleri Hükümetine dost olarak büyük bir katkı sağlamıştır. Aynı zamanda onun Bağdat'taki varlığı Irak'ta birlik duygusunu güçlendirmiştir. Onun taç giyme törenine ve ülke ziyaretlerine katılanlar "Iraklı olma" fikrinin de halka yayılmasında rol oynamışlardır.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 17) Kral Faysal ve hükümeti Irak'ı idare etmeye başladıktan sonra Türkiye ile Musul meselesi üzerinden sınır belirleme, Irak'ın, güney batısında İbn Suud'un, İbn Reşid ve Hail'in Şammar aşiretlerine karşı yürüttüğü operasyonların neden olduğu bir kargaşa hali ile ekonomik sorunlar, askeri alanda ülkenin geliştirilmesi gibi konularla uğraşmaya başladı. Ayrıca İngiltere mandasının feshedilip karşılıklı anlaşma ile ittifakın devam etmesini istemekte bu ise aralarında gerilime neden olmaktaydı. Bu yönetim meseleleri haricinde maliye, ekonomi, kamu çalışmaları, eğitim, sağlık, tarım, hayvancılık ve ticaret bölümleriyle ilgili 1921-1925 yılları arasında birçok gelişme yaşanmıştır. Bunlar hem İngiltere Hükümetine hem de Milletler Cemiyetine sunulan yönetim raporlarına yansıtılmıştır.

Irak'ta Mali Durum

Irak'ta Türk lirası 22 Aralık 1916'da tedavülde kaldırılmış ve borçlar, gelirler, ödemeler yani mali sistem Hindistan Rupisi değerinden hesaplanmaya başlamıştır. Böylece İngiltere, Irak idaresini uygulamaya başladığı zaman sterlin yanı sıra Hint Rupisini de para birimi olarak kullanmıştır. Yönetim raporlarında ekonomiye dair yer alan bilgilerin birçoğu Hint Rupisi değerinde tutulmuştur.(G. L. Bell & Wilson, 1920, ss. 121-122) İngiliz idaresinin ilk 5 yılında özellikle mali ve gelir sisteminde temelde Osmanlı idaresinin kuralları değişmedi. Osmanlı'da gelirler gümrük ve ürünlerden alınan ondalık aşar vergilerinden elde edilmekteydi. Buna ek gelirler devletin sahip olduğu yerlerden kiralara ve hayvanlardan alınan vergilere dayanmaktaydı.(Special Report Iraq, 1931, s. 88) Buna göre, gümrük resimlerinden, tarım üretiminden, hayvan başı alınan vergilerden ve her alanda alınan damga vergilerinden gelir elde edilmekteydi. Üretim artarsa gelirler haliyle giderlerde artacaktı. Ayrıca Irak'ta mali konuda polis, asker, sağlık, eğitim, kamu-imar hizmetleri, sulama ve tarım kalemleri giderlerin fazla olduğu alanlardı. Örneğin, 1924 bütçesinde toplam 509.41 lakh'lık (yüz bin Hint Rupisi değeri) gelirlerin içinde Gümrük ve Özel vergilerden 234.58 yüz bin rupi ve toprak, hayvan ve doğal ürünlerden 150.05 lakh rupi gelir elde edilmiştir.⁶ Bu sayede, 510 lakh'ın (3.798.480 sterlin) kabaca 384½'si (2.863.756 sterlin) arazi ve gümrük gelirlerinden kazanılmıştır. Kendisi de bir mali uzman olan Dobbs yukarıdaki rakamları Osmanlı idaresindeki bir yılı seçerek karşılaştırmıştır. Buna göre 1911'de gelirlerin toplamı, Türk parası cinsinden 220 lakh rupiye eşdeğer iken 1924'te 510 lakh olduğunu tespit ederek kendisini başarılı bulmuştur. Nüfusun kişi başına vergilendirmesi Birinci Dünya Savaşı'ndan beri iki katından fazla artmış ve yaklaşık 1 sterlin 4 şilin seviyesine yükselmiştir. Dobbs'a göre bu rakam, Hindistan'daki kişi başına vergi ile karşılaştırıldığında Irak için çok daha yüksekti. Ona göre, Irak, mali talepleri karşılamak için büyük çaba sarf etmekteydi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 34)

Kahire Konferansı kararları gereği Nisan 1921'de herhangi bir nakit desteği verilmeden Irak'ın maliyesi bağımsız hale geldi. Ülke 1920 isyanından kaynaklanan mali sorunlardan kurtulmak üzereydi. Örneğin, tarım ürün fiyatları düşmekteydi. Bu koşullar altında, ilk iki yılda, 1921-22'de 44 lakh (327.712 £) ve 1922-23'te 11 lakh (81.928 £) bütçe açığı verildi. Dobbs'un yüksek komiser olduğu ilk iki yılda bu açık bütçe fazlasına dönüştürüldü. Böylelikle bu açıklar 1923-24'te 95 lakh (752.540 sterlin) ve 1924-25'te 65 lakh (5 16.620 sterlin) seviyesine geldi. Irak'ta dört yıllık mali dönemin tamamında 105 lakh (782.020 £) net fazla elde edildi. Bu sonuç Maliye Bakanı Sason Efendi rehberliğinde gerçekleştirildi. Bu dönem boyunca Irak sınırlarındaki belirsizlik, Türkiye'nin talepleri, güvenlik güçlerinin bakımı ve dış sermayenin ülkeye girişini engelleyen bir iç politik durum vardı. Dobbs'a göre, Irak İngiliz kolonilerinde faaliyet yürüten Crown Agent kurumundan geçici borç desteği almadan bunu başardı. Örneğin; aynı dönemde diğer İngiltere mandası Filistin Crown Agent kurumundan 2.000.000 Sterlin kredi kullanarak mali gelişimini devam ettirmişti. Yüksek komiserlere göre Osmanlı Devleti'nden kalan borcun mali yükü dayatılmasaydı her şeyi daha iyi yapabilir ve sınırları ile iç güvenlik için yeterli bir ordu kurabilirdi. Örneğin; 1925-

⁶ Lakh (yüz bin Hint Rupisi değeri) birimi hakkında bkz. (*lakh*, t.y.)

26 yılı için Osmanlı Borçları 424,536 sterlin olarak hesaplanmış ve Irak maliyesinden talep edilmiştir.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 35)

İngiliz askeri kuvvetlerinin azaltılmasını sağlamak için gerekli olduğu düşünülen Irak ordusu genişletilirse, harcamalarda diğer alanlarda büyük tasarruflar yapılmazsa ve vergi artışları sağlanmazsa büyük bir bütçe açığı meydana getirecekti. Şartlar üzerine düşünülürse, Bağdat ve Basra şehirlerinde hüküm süren ticari buhran, 1925’de Musul’un tamamını harap eden ve ülkenin diğer birçok yerinde ciddi sıkıntıya neden olan kıtlık, ve vergilendirmenin hâlihazırda vardığı yükseklik göz önüne alındığında mali görev zor olacaktır. Bununla birlikte Irak 1925 yılını atlatabilirse ve Osmanlı borçlarının ödemelerini bir miktar erteleyebilirse onu istikrarlı bir mali gelecek beklemekteydi. Dobbs’a göre, diğer İngiliz manda idarelerine nazaran Irak, savaş sonrası 5 yılda kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmıştır. Bu çerçevede 1920-1925 yılları arasındaki yüz bin Hint Rupisi para birimi değerinden karşılaştırmalı bütçe gelir-gider ve fazlası-açığı tablosu şu şekilde gelişim göstermiştir.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 35-36)

Tablo 5 Gelir-Gider Rakamları 1921-1925 (Hint Rupisi Değerinde)(Special Report Iraq, 1931, s. 92)

Mali yıl	Gider	Gelir	Bütçe Açığı	Bütçe Fazlası
1921-22	572.13	528.25	43.88	
1922-23	485.82	474.67	11.15	
1923-24	424.26	509.41		85.15
1924-25	464.85	527.33		62.48
Toplam	1947.06	2039.66	55.03	147.63

Bayındırlık, İmar ve Ulaşım Konularında Girişimler

Irak’taki ulaşım, iletişim ve imar gibi bayındırlık, altyapı hizmetlerinin birçoğu İngiliz şirketlerini içeren ortaklıklarla yapılmaktaydı. Dobbs, Irak’ın imar-bayındırlık çalışmaları için öncelikle araştırmalar yaptırmış ve neticede iklim, fiziksel şartlara dair yapısal problemlerle karşılaşmıştır. Buna göre; Irak’ın fiziksel özelliklerinden en çarpıcısı, kuzey ve doğu sınırları haricinde herhangi bir türde çeşit taş veya yol yapım malzemesinin bulunmayışdır. Arazi, kesintisiz alüvyonlu kil, toz şeklindeydi. Dört ay kış ve erken ilkbahar geri kalan aylar ise kızgın sıcaklıktır. Bu nedenle, uzun makadam yolların yapılması söz konusu değildir. Yapılabilecek tek şey, Basra ve Bağdat şehirlerinde ve ülkenin geri kalanında büyük masraflarla taş ve zift ile asfalt kaplamadır. Buna ek olarak yoğun yağmurlardan daha az etkilenmek için nehirler veya sulama kanalları üzerinde köprüler ve menfezler inşa edilmesi zorunluluktur. Bu çerçevede 1921-1925 yılları arasında yoğun bir şekilde inşa işlerine başlanmış ve bazı ana yollarda Bayındırlık Bölümü tarafından çok büyük miktarda köprü inşası veya onarımı yapılmıştır. Belirtilen yıllar arasında daha çok Bağdat merkezli imar faaliyetleri yürütüldü. Örneğin; Dicle nehri boyunca Basra’dan Bağdat’a, Bağdat’tan Kerkük’e, Musul’a ve Bağdat’tan Şam’a ve Fırat üzerindeki Ramadi’ye kadar olan kısımlar gösterilebilir. Dobbs, Bayındırlık Bölümü’nün yol çalışmalarıyla, Irak’ın, su taşımacılığına bağımlı bir ülke olmaktan çıkarılmasını, motorlu araçların da kullanıldığı hale getirilmesini hedeflemiştir. Özellikle Bağdat’tan Şam’a doğru çöl üstünde motorlu araç kullanımı geliştirilmeliydi. Motorlu araçların ülke genelindeki sayıları birkaç bin idi ve Suriye’den yeni gelenlerle sürekli artmaktaydı. Ticari anlamda insan ve ürün taşınmasına katkı sağlamaktaydı. Akdeniz ve Avrupa ile ulaşımın kolaylaştırması önemliydi. Örneğin, bu sayede birçok genç, Beyrut Amerikan Koleji’ne daha rahat gidebildi. Ayrıca tüccarların Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Mısır’a daha hızlı ve güvenli erişmesi büyük bir kazançtı. Bu yerleri birbirine bağlayan turistik geziler de cezbedici olabilirdi. Örneğin, Avrupa’da tanınan çöl motor şirketleri faaliyetlere başlamış ve Bağdat’tan Lübnan’a gidiş-dönüş hizmetini 35 sterline vermişlerdir. Aynı zamanda bireysel motor sahibi ve şoförü 5 sterline veya daha azına götürebilmekteydi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 36) Bu gibi gelişmeler Irak’ı turistlere gezginlere cazip hale getirmekteydi.

Irak'ın kendi gelirleri üzerinden elde edilen sermaye ile yüksek komiserliğin yönlendirdiği yatırımlar sonucunda ulaşım, iletişim ve haberleşme ağı artmıştı. Örneğin, 1922'de dört hafta uzaklıkta olan Londra'ya, 1925'e gelindiğinde en hızlı rota ile Bağdat'tan sekiz gün içinde ulaşılabilmekteydi. Bunların yanı sıra 5 yıllık dönemde Bayındırlık Bölümü, ülke çapında bina inşasına, elektrikle aydınlatma, su teminine ek olarak Bağdat, Basra, Musul, Erbil ve Nasiriye için yaklaşık bir düzine yeni okul binası, üç hastane ve beş su temin sistemi inşa etti. Basra'daki Maude Memorial Hastanesi bu sürece bir örnekti. Su temini ve elektrik aydınlatma sistemleri belediyelerin vergilerden finanse ettiği fonlarıyla yapıldı. Ayrıca kral sarayı, hükümet basın binası, ziraat enstitüsü ve örnek sayılan çeşitli hükümet binaları ve ofisleri inşa edildi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 37)

Bu bölümün sorumluluk alanını kapsayan diğer konu ise demiryolları idi. Demiryollarının mülkiyeti İngiliz Hükümetine aitti. İdaresi 1 Nisan 1923'e kadar Irak Hükümetine devredilmemiştir. Bu büyük birimde çalışan personel sayısı ise 31 Mart 1925 itibarıyla 9,302'ye kadar yükselmiştir. Irak Hükümetine devredilmesinden sonra kısa süre içerisinde çalışanların çoğunu Iraklılar oluşturmaya başlamıştır. Örneğin, 31 Mart 1925 itibarıyla Iraklı sayısı yüzde 85.9 erişmiştir. Personellerin toplam maliyeti ise 1925 için 64,12,664 Hint Rupisi idi. Bu işletmenin toplam giderinin yüzde 74.54'üne karşılık gelmekteydi.(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 119) Bulunan hatlar ise; savaştan önce Alman Bağdat Demir Yolu Şirketi tarafından Samarra'ya kadar 76 mil inşa edilen Bağdat'tan Musul için son durağa kadar 185 mil genişliğinde bir hat ve Basra'dan Bağdat'a ve oradan da son durağı olan Hanekin'e 562 millik hat oluşturmaktaydı. Bölgenin en çok yağmur alan, tahıl yetiştiren semtlerine erişmek için Kerkük'e 64 mil uzunluğunda bir hat ve İranlı Hacı trafiğini Kutsal Şehirlere götürmek için Kербela'ya bir hat inşa edildi. Yüksek komiser ve Irak Hükümeti eğer 1926'da fon-kredi temin edebilirse Kerkük hattını Erbil, Musul'a genişletmek için çalışmaktaydı. Böylece daha kârlı hatlar tamamlanıp açıldıktan sonra Musul'a doğru gelen geniş hatlı Samarra demir yolu kapatılacaktı. Nisan 1923'te Irak Hükümeti tarafından devralınan bu demiryolları, İngiliz Mali Misyonunun sözleriyle, "savaş zamanında aceleyle inşa edilmiş ve yapımında kullanılan malzemelerin çoğu kullanıldığından eskimişti"(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 37)

Birinci Dünya Savaşı öncesinde inşa edilen lokomotif ve demir yolu levazımının çoğu eskimişti. Sistem yıllar süren askeri operasyonlar sırasında ciddi aşınma ve yıpranmaya maruz kaldı. Lokomotiflerin, demir yolu levazımının, yolların kalıcı bir şekilde tamir edilmesine ve köprülerin yenilenmesine acil ihtiyaç vardı. Bunların maliyetlerinin karşılanabileceği hiçbir rezerv biriktirilmemişti. Bu nedenle mühendisliğe ait teknik işler, lokomotifler, vagonlar ve bunlar için harcanan rakamlar hayli fazlaydı. Örneğin, 1923-24'te 100,26,633 ve 1924-25'te ise 85,97,752 Hindistan Rupisi masraf yapılmıştır.(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 117) Bu çerçevede demir yollarına bakan İngiliz danışman Dobbs'a, eğer demiryolları kapanmazsa, önümüzdeki dört yıl içinde bu amaçlar için 536,256 sterline ihtiyaç olacağına dair bilgi verdi. Dobbs bu durumu tarif edebilmek için İngiliz mandası altında idare edilen Filistin ile kıyaslamıştır. Irak, Filistin ile aynı liberal muameleyi görseydi ve Crown Agent kurumundan Filistin gibi demir yolu iyileştirmeleri için 2.000.000 Sterlin borç alabilseydi, Irak demiryollarının gelişimi farklı olurdu. Bu kadar yüksek oranda bir kredinin temin edilemediği raporlardan anlaşılmaktadır. Nitekim demir yolları Irak Hükümetine devir edilmeden önce İngiliz Hükümetinden 1921-22'de 300.000 ve 1922-23'te 70.000 sterlin alınmış ancak bu işlerin yürütülmesi için çok yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda İngiliz Maliye Komisyonu, İngiliz Hükümetinin demir yollarındaki gelirinin artması için bakımının yapılması tavsiyelerinde bulunmuştur.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 38) Bu çerçevede değerlendirildiğinde demiryollarının Hint Rupisi değerinden gelir ve gider dengesi şu şekilde neticelenmiştir.

Tablo 6 Irak Demiryolları Gelir Gider Dengesi (Hint Rupisi Değeri)(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, ss. 116-119)

Yıl	Gelir	Gider	Açık	Fazlalık
1921-22	210,44,526	251,50,745	41,06,219	
1922-23	133,82,457	130,47,386		3,35,071
1923-24	108,24,463	100,26,633		7,97,830
1924-25	95,68,765	85,97,752		9,71,013

Bu rakamların yanı sıra demir yollarında 1924'de 498,522, 1925'de ise 602,030 yolcu taşındı. Görüldüğü gibi, demir yolları kâr etmişti. Fakat bu gelirler fazlalık olarak kabul edilmemeliydi, çünkü acil ihtiyaç duyulan yenilemeler, bakımlar yapılmamış ve rakamlara yansıtılmamıştı. Buna rağmen bu gelir fazlası, Dobbs'un

girişimleriyle ülkenin genel menfaati için gereken demir yolu uzantılarına, genişletmelerine tahsis edilmiştir. Hatta Dobbs, özellikle Kerkük hattının uzatılmasını, Irak Hükümetinin fon bulmakta zorlandığı bir dönemde ısrar etmekteydi. Ona göre, bu baskı mâkuldü, Çünkü demir yollarının geleceği haberi anında Türkiye sınırlarındaki nüfusun tamamını etkiledi. Kerkük'ten Türkiye sınırına kadar olan bölgelerin kontrolü kolaylaştı. Dobbs, Bağdat'ta, Iraklı gençlerin mekanik işlerde eğitimi için yararlı bir merkez olan büyük demiryolu atölyeleri açılmasının önemli olduğuna da işaret etmekteydi. Aynı zamanda on yıl içinde, Türkiye Petrolleri Şirketi'nin Akdeniz'e bir boru hattını garanti eden petrolü ürettiği zaman Irak demiryollarını petrol boru hattının yanından Akdeniz limanına kadar uzatmayı planlamaktaydı. Bu sayede Irak petrolleri dünyaya açılırken İngiltere'nin gelirleri artacaktı. Aynı zamanda idaresindeki Ürdün, Filistin, Irak topraklarının birbiriyle olan entegrasyonu temin edilecekti. Örneğin, Filistin limanlarından giriş yapan insan ve ürün Irak'a, İran'a ve Hindistan'a erişebilecekti. Bu iç bölgelerin kara yoluyla birbirine ve denizyolu ile uluslararası ticaretle entegrasyonu anlamına gelmekteydi. Yüksek komiserin hedefi, Avrupa, İran ve Hindistan arasındaki yolcu, ticaret trafiğinin, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu üzerindeki yollar yerine Bağdat'ı tercih edecek şekilde değişmesiydi. Bu Irak'ın ticari depresyon yıllarından sağ salım çıkmasına yardım edecekti. Böylece Irak, Doğu'nun ticari merkezi haline gelebilir ve Asya'nın tüm kervanlarının sınırlarına girdiği ve üzerine servet-zenginlik döktüğü bir bölge haline gelebilirdi. Bu sayede İngiltere daha fazla sermaye birikimi sağlayacak ve ticareti de kontrol edecekti. Ayrıca İletişim-Haberleşme Bölümü'nde, Posta ve Telgraf Birimi de yer almaktaydı. Buna göre büyük şehirlerde 1925 itibarıyla 76 posta-telgraf ofisi ve telefon santrali bulunmaktaydı. Postalar, toplam 3.362 mil mesafeye kadar nakledilmektedir. Telgraf ve telefon sisteminin toplam uzaklığı ise 3.166 mildi. Ayrıca bölüm Basra'da bir tane telsiz tesisatına sahipti. Gelirleri sadece giderlerini dengelemekle kalmadı demir yolları ve posta işlerinde teknik çalışmalar için Iraklıların eğitilmesinde de başarılı oldu. Bu eğitim sayesinde Hintli çalışan sayısı büyük ölçüde azaltıldı. (TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 38-39)

Sulama işlerinde ise olası projelerin ön araştırma ve tahkikatı yapıldı. Sulama idaresi fonlarının büyük bir kısmı, ülkeyi mahveden sel baskınlarını önlemek için Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyıları boyunca yer alan bentlerin bakımı ve yenilenmesi için harcandı. 1923'deki su taşkınları her iki nehirde de beklenildiğinden fazlaydı ve ağır harcama gerektirdi. Ayrıca Sulama Bölümü, Orta Fırat'taki sulama projelerinin etütleri, Hindiya Barajı ve 1920'den önce var olan diğer kanal sistemlerinin bakımı ile meşgul oldu. Özellikle Orta Fırat'taki projeler aşiretlerin barışının tesisi için önemliydi. Sular adil dağılırsa sorunların çözümü kolaylaşmaktaydı. Sulama ve pamuk ekimi için büyük Asfar imtiyazının verilmesi yetkisi de Sulama Bölümü'nün himayesindeydi. Bu gerçekleşirse Diyala Nehri boyunca 100 ft. yüksekliğinde ve 9.200 ft. uzunluğunda ilk baraj inşaatı olacaktı. Yüksek komiser göre 500.000 dönümü pamuk olmak üzere yılda 1.500.000 dönüm sulanabilecek devasa bir rezervuar elde edilecekti. Bu doğrultuda imtiyaz sahiplerine modern bilimin tüm kaynakları seferber edilerek destek verildi. Pamuğun ticari olarak yetiştirildiğinde her dönüm başına verimini tespit etmek için Diyala ve Fırat'ta küçük deneme ekimleri yapıldı. 1925'te Diyala'da imtiyaz sahipleri tarafından ekilen yaklaşık 600 dönüm Pamuk'tan mükemmel bir mahsul elde edildi. (TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 39-40) Bu gelişmeler ile İngiltere'de ihtiyacı hissedilen birçok ürünün Irak'ta yetiştirilmesi hedeflenmekteydi.

Sağlık Hizmetleri

Bu dönem içerisinde diğer bir konu ise ülkenin sağlık kapasitesi ve Iraklıların sağlığı idi. Buna göre Sağlık Hizmetleri, kolera, veba, sıtma, şistozomiyaz (bilharzia), çiçek hastalığı ve tüberküloz gibi hastalıklar ile mücadele etmekteydi. Halk arasında hastalıkların yaygınlaşmasının temel nedeni ulaşım imkânlarının artması ve bunun neticesinde farklı bölgelerden gelen kişilerle temastı. Bu dönemde İran, Suriye ile diğer ülkelerden gelen kişiler ve şehir ile taşra arasındaki etkileşim artmıştır. Bulaşıcı hastalıklar yerelde sınırlandırılmaya çalışılıyordu. Salgın ilçelerde, şehirlerde ara sıra büyük oranlarda ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle bölgeden geçen kara ve nehir yolları tüm yolculara kapatılarak salgının ülkenin diğer bölgelerine yayılması engellenmekteydi. 1920-25 arasında salgınla mücadele yöntemleri denenmiştir. Yüksek komiser, Sağlık Hizmetlerini zorunlu aşılama yapmakla görevlendirmiştir. İlk kez bu yöntemle kolera ile mücadele edilmiştir. Örneğin, 1923 yaz aylarında koleranın geniş çapta yayıldığı Abadan'dan kuzeye doğru durdurulan başarılı bir mücadele yürütüldü. Ayrıca Bağdat'ın güneyi de bir salgın hastalıktan kurtarıldı. Böylece Suriye, Anadolu ve Filistin'e yayılması da önlendi. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 40)

Dobbs'a göre salgın bir kez tüm yolların kesiştiği Bağdat'a girseydi Ortadoğu'ya yayılırdı. Veba ise, her kış meydana gelirken Bağdat ve Basra en kötü etkilenen şehirlerdendi. Musul Vilayeti, muhtemelen onunla demir yolu ulaşımının eksikliği sebebiyle enfekte olmamaktaydı. Bu salgının kontrol edilmesinde büyük bir veba aşısı stoku bulundurulması ve sağlık hizmetleri bölümünün hızlı aşılama takvimi yürütmesi önemli rol oynadı. Sıtma ise, Irak'ın güneyi, kuzey-doğu ve kuzey sınırlarında yer alan bölge boyunca dağlık bölgeleri içeren geniş alanlarda yaygındı. Irak'ın güneyinde sıtmaya karşı önlem almak imkansızdı. Çünkü sıtmaya neden olan koşulların yok edilmesi ülkenin bu bölümündeki sakinlerin geçim için bağımlı olduğu şartların ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanacaktı. Örneğin, bataklık alanların kurutulması pirinç ekimini ve Basra bölgesindeki sayısız küçük derenin kapatılması ise hurma endüstrisini harap edebilirdi. Bu nedenle geçici bir çare sayılan sıtma ilacı dağıtılmıştır. Buna göre 1923-1924 yıllarında yaklaşık 7000 libre sıtma ilacı 2.30.000 Hindistan Rupisi maliyetle dağıtılmıştır. Şistozomiyaz ise güneyde sıtma görülen bölgeler boyunca yaygındı. Fakat hastalık insanları ciddi şekilde etkilemesine rağmen halk hastalığa kayıtsız olduğu için tedavisi zordu. Çiçek hastalığı ise, aşiretlerin tamamında yaygındı. Bu nedenle gezici aşıcılardan oluşan ekip kurularak önlenebilmekteydi. Sağlık hizmetleri bölümüne vakaların daha iyi bildirilmesi nedeniyle Tüberlikoz'un gittikçe arttığı rapor edilmekteydi. Yüksek komiserlik yaşam standardının düşüklüğü nedeniyle artışın doğal olduğunu değerlendirmekteydi. Raporlardan anlaşıldığı üzere salgın hastalıklardan daha kötüsü, nüfusun çoğunun görme yetisini bozan göz hastalıklarıydı. Örneğin, Bağdat nüfusunun yüzde 80'inde trahom hastalığı vardı. Halkın büyük bir kesiminde görme yetisine kalıcı hasar bırakmaktaydı. Bu çerçevede, iki göz uzmanı doktor işe başlatıldı. Doktorlardan başuzman olan Bağdat'a diğeri Basra'ya görevlendirildi. Böylece 1924'te 16.388 kişi tedavi edildi. Hastalıklarla mücadele eden hastaneler ise şu şekilde kayıt altına alınmıştır. Buna göre Bağdat'da bir Yahudi hastanesi hariç, tüm kamu hastaneleri ve dispanserler Irak Hükümeti aracılığıyla sağlık hizmetlerini sürdürmekteydi. Ayrıca Müslüman vakıfların fonları ile faaliyet yürüten hastaneler de bulunmaktaydı. Diğer kurum ise Bağdat'ta bulunan Royal Hastanesi'ydı. Burada Röntgen Enstitüsü, Kuduzdan Korunma ve Aşı Enstitüsü, göz ve cerrahi uzmanları ve Kimyasal Muayene Departmanı vardı. Bunlardan daha önemlisi ise bu hastanenin Iraklı doktorları yetiştirmesi idi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 41-42)

Sağlık hizmetleri, 1925 itibarıyla 18 hastane ve 53 dispanser ile devam ettirilmekteydi. Ülke hastanelerinde toplam yatak sayısı ise 1170'e ulaşmıştı. Bu sağlık merkezlerinin ülkede dağılımı aşağıdaki gibiydi. Bunlara ek olarak küçük ilçelerde de 14 dispanser faaliyet göstermekteydi. Ülke genelinde yer alan hastane, dispanser vb. sağlık merkezlerinde yıldan yıla tedavi edilen kişilerin sayısı da yüksekti.(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 48)

Tablo 7 Irak'ta Dispanser Sayısı (Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 48)

İl	Dispanser
Bağdat	9
Basra	7
Musul	7
Amare	3
Erbil	3
Divaniye	4
Diyala	4
Dulaim- Enbar	3
Hille	3
Kerbela	4
Kerkük	2
Kürt Nüfus bölgeleri	2
Kut	1
Muntafik	1

Tablo 8 Irak'ta Bulunan Sağlık Merkezlerinde Tedavi Edilen Kişi Sayısı 1923-1925 (Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 53)

İl	1923	1923	1924	1924	1925	1925
	Yatarak Tedavi Edilen Hasta	Ayakta Tedavi Edilen Hasta	Yatarak Tedavi Edilen Hasta	Ayakta Tedavi Edilen Hasta	Yatarak Tedavi Edilen Hasta	Ayakta Tedavi Edilen Hasta
Bağdat	4,805	413,887	5,925	469,106	5,432	534,754
Basra	3,205	94,857	2,914	109,423	3,328	141,166
Musul	2,267	77,087	2,553	74,006	2,660	96,751
Amare	190	22,589	244	31,873	256	46,832
Erbil	355	28,371	279	27,758	538	49,534
Divaniye	204	40,616	448	61,205	382	68,523
Dişyala	365	26,583	379	27,751	304	41,712
Dulaim- Enbar	----	8,768	----	22,793	24	36,545
Hille	390	34,630	397	45,320	462	49,592
Kerbela	202	25,119	258	60,262	548	62,258
Kerkük	527	60,058	458	77,301	575	78,459
Kürt Nüfus Bölgeleri	----	----	130	9,643	582	29,626
Kut	443	28,889	156	15,314	86	21,682
Muntafik	679	24,840	1,261	40,130	1,355	41,170
Toplam	13,632	886,904	15,502	1,070,886	16,532	1,298,604

Bunlara ek olarak dispanser, aşı merkezleri, hastaneler ve özel sağlık kuruluşlarının Irak'a ekonomik açıdan maliyeti ise yıldan yıla artmaktaydı. Buna göre incelediğimizde Irak Hükümetinden sağlık sektörüne ayrılan bütçede karşımıza çıkan tablo ise şu şekildedir.

Tablo 9. Irak'ta Sağlık Hizmetlerine Ayrılan Bütçe 1923-1925 (Hint Rupisi Değerinde)(Special Report Iraq, 1931, ss. 66-66)

Yıl	Sağlık giderleri	Toplam bütçede sağlığa ayrılan yüzde
1921	572.13	5.9
1922	485.82	5.6
1923	424.27	4.71
1924	464.85	4.16
1925	513.38	3.80

Irak'ta Eğitim

Irak'ın işgali sonrasında Yüksek komiserlik eğitim konusunda hemen adımlar atmıştır. Osmanlı eğitim sistemi Irak'ta Fransız sistemini model almıştı. Bu İngiliz bürokratlar için bir avantajdı. Çünkü toplum Avrupa modeli üzerinden eğitim görmekteydi. 1913'te Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerindeki devlet okullarında 6000 kayıtlı öğrenci bulunmaktaydı. Bu sayıya göre her okul tek tek ele alındığında eğitime katılım düşüktü.(Special Report

Iraq, 1931, s. 224) Türk eğitim sisteminin teoride Avrupa özellikle Fransız modeline dayanan kapsamlı bir eğitim planı sağlaması ve halkın bunu benimsemesi nedeniyle Yüksek komiserlik bu alanda fazla zorlanmadı. Osmanlı Devleti'nin bölgede ilkokullar, ortaokullar, teknik okullar, bir hukuk okulu, iki eğitim koleji, kız okulları ve İstanbul'daki yüksekokullara sistematik bir müfredat uygulamaktaydı. Irak'ın işgalinden sonra eğitim bölümü bir İngiliz direktör ve ona bağlı 4 bölge müdürü ile yönetildi. Iraklı eğitimciler bu direktörlerin altında çalıştılar. 1920'de Irak'ta geçici devlet konseyinin kurulması sonrasında ise Iraklılar yönetimi devralmaya başladılar. Örneğin, 1920'de ilk kez bir Iraklı Bağdat eğitim müdürlüğüne atandı. Böylece 1923'e kadar adım adım eğitim bakanlığı üst idaresinde İngiliz görevli kalmamıştı. (Special Report Iraq, 1931, s. 224; TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 42)

İngiliz idareciler bu süreçte önemli adım attılar. Öncelikle 1917'de Bağdat'ın işgali ertesinde Arapça veya Kürtçe, Türkçe, Farsça veya Süryanice'nin konuşulduğu bölgelerde yerel dil eğitim dili kabul edildi. Ek olarak İngilizce ilkokul dördüncü sınıfın üzerindeki tüm sınıflara ikinci dil olarak öğretilmeye başlandı. Zorunlu eğitim ise sekiz yıllık planlandı. Öğretmen okulunda yetişen tecrübeli öğretmenler yıldan yıla eskilerinin yerini aldı. Ülke genelinde eğitimci eksikliği tamamlamak için Iraklı öğretmenler bulunana kadar ortaöğretim okullarında Suriyeli öğretmenler istihdam edildi. Devlet okullarının yanı sıra 800 civarında Kur'an eğitimi veren veya Şiilere ait Molla Okulu ve Yahudiler, Keldaniler, Süryaniler, Nasturiler ve Ermeniler tarafından idare edilen çok sayıda cemaat okulu bulunmaktaydı. Ayrıca Musul'da Dominikenler, Bağdat ve Basra'da Karmelitler ve Kız kardeşler Bağdat'ta Protestanlar, Basra ve Musul'da Amerikan Presbiteryenleri tarafından yürütülen misyoner okullarının devam etmelerine izin verildi. Cemaat okullarının ikisinde ve misyoner okullarının dördünde ana dil Fransızcadır, çünkü öğretmenler ya Fransız'dır ya da Fransa'da eğitim almıştır. (By The Editors of Encyclopaedia Britannica, t.y.; TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 43-44)

Eğitime yapılan harcamalar yıldan yıla artmaktaydı. Örneğin, 1924'te eğitim için toplam bütçe gideri, yaklaşık 21.50 lakh (159.132 £) veya ülkenin toplam giderinin yaklaşık yüzde 4'ü idi. 1925 itibarıyla, Bağdat, Basra, Musul ve Kerkük'te 18.408 öğrenci kapasiteli 205 devlet ilkokulu, 39 devlet destekli okul ve dört devlet ortaokulu bulunmaktaydı. Ayrıca kısmen iyileştirilmiş bir teftiş sistemi, kısmen de 240 öğrencinin bulunduğu Bağdat'taki devlet eğitim kolejindeki öğretmenlerin artan oranı nedeniyle eğitim kalitesinde belirgin bir iyileşme yaşanmaktaydı. Iraklı öğrencilerin birçoğu yüksek eğitim için kendi imkanlarıyla eğitim aldıkları Beyrut Amerikan Üniversitesine yönelmekteydi. Bağdat'ta, potansiyel olarak bir yüksekokul olmasa da, eğitim durumu zayıf hukuk fakültesine dönüştürülebilecek bir hukuk okulu vardı. Ayrıca yetişkinlere gece sınıflarında okuma yazma öğretmek için 1922'de kurulan bir dernek de faaliyet yürütmekteydi. Bu derneğin 1925 itibarıyla Bağdat ve diğer 40 merkeze dağılmış 5.000 üyesi bulunmaktaydı. Gece dersleri çoğunlukla okul binalarında yapılırken öğretmenlerin büyük bir kısmı devlet öğretmenleriydi. Dersler ağırlıklı olarak Arapça okuma-yazma, İngilizce, aritmetik ve coğrafya iken derneğin giderlerinin çoğu özel bağışlarla karşılanmaktaydı. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 44)

Bunların yanı sıra kadın eğitimi için de adımlar atıldı. Örneğin, 1924'ten itibaren Bağdat'ta yetişkin kadınlar, gündüzleri devlet okullarına devam eden kız ve erkek çocuk anneleri için altı gecelik sınıflar başladı. Dobbs'a göre, bu geniş kapsamlı sosyal ve eğitim reformlarının başlangıcıydı. Çünkü eğitilmiş bir kadın ülkenin sosyal, dini ve eğitim sorunlarını çözmek için çok şey yapacaktı. Ayrıca ülke genelinde İzcî hareketi büyük bir başarı elde etti. Batılı ülkelerdeki gibi hemen hemen her okulda uygulandı ve başkentteki 2.000 izcinin periyodik gösterileri, seyirci olan halkı cezbetmekteydi. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 45) Bu eğitim sistemi İngiltere tarafından inşa edilmek istenen "Irak ulusu" kavramını teşvik eden adımdı. Bu bilgiler ışığında 1920-25 yılları arasında Irak'ta eğitim için aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi yüz bin Hint Rupisi değerinde harcama yapılmıştır.

Tablo 8 Irak'ta Eğitim Harcamaları 1920-1925 (Hint Rupisi Değerinde) (Special Report Iraq, 1931, s. 224)

Yıl	Eğitim Giderleri	Toplam Bütçede Eğitime Ayrılan Yüzde
1921	572.13	3.3
1922	485.82	4.1
1923	424.27	4.0
1924	464.85	4.59
1925	513.38	4.43

Tablo 9 Hükümete Ait İlkokul ve Öğrenci Sayısı(Special Report Iraq, 1931, s. 232)

Yıl	Erkek Çocuklar		Kız Çocuklar	
	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1920-1921	84	6.743	-----	-----
1921-1922	124	12.226	27	3.049
1922-1923	146	14.076	27	3.159
1923-1924	171	15.066	27	3.492
1924-1925	190	16.599	31	4.055

Tablo 12 Orta Dereceli Okullarda Öğrenci Sayıları (Special Report Iraq, 1931, s. 232)

Yıl	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1922	4	233
1923	4	326
1924	4	583
1925	5	729

Hükümete ait ilkokul sayısı ise yıldan artmıştır. Bu okullarda eğitim alan kız ve erkek öğrenci sayısı da aynı şekilde artış göstermiştir. Öğretmen sayısı ise 1925 yılı itibarıyla 877 kişiye çıkmıştı. Ayrıca öğretmen okulunda ise 307 kişi daha eğitim almaktaydı. Orta dereceli okul eğitiminde ise okul ve öğrenci sayısı azalmaktaydı. 1920 ve 1921 yılları için her iki sayı için veriler yetersizdi.(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, ss. 134-135) Buna göre değerlendirildiğinde ilkokul sonrası eğitim seviyesinin düşüşe geçtiği tespit edilebilmektedir.

Irak'ta Tarım ve Hayvancılık

İşgal ertesinde Irak'ın tarım idaresi Hindistan tarım bakanlığı görevlileri ve İngiliz tarım uzmanlarının denetimindeydi. 1919'dan itibaren bu uzmanlar tarafından uygun yerler seçilmiş ve büyük arazilerde buğday, sebze ve yem üretimi başlatılmıştır. Geçici hükümet şekillenince Tarım Bölümü'nün yönetimi İç İşleri Bakanlığının uhdesine verilmiştir.(Report Administration Of Iraq 1927, 1928, s. 164) Bu adımdan sonra bölümde çalışan Iraklı sayısı artmaya, Hintli uzman sayısı azalmaya başlamıştır. Örneğin, 1921-22 tarım sezonunda Hintli uzman sayısı 20 iken, 1925-26 sezonunda 7 kişiye kadar azalmıştır. İngiliz uzmanlar ise 1924-25 tarım sezonunda sayıları 8 kadar gerilese de tarım bölümünün üst yönetiminde yerlerini almışlardır. Çünkü tarım İngiltere iç pazarını doğrudan etkileyen özel bir konumdaydı ve serbest bırakılmamalıydı.

İngiliz idaresinin ilk yıllarında Irak endüstrisinin temeli sürü sahipleri ve tarıma dayanmaktaydı. Buna göre kuzeyde üzüm bağı sahipleri, mısır-tütün tarlaları ve serin meraları, çayırları; sonra Musul ve Erbil'in yağmurla sulanan büyük buğday arazileri; Dicle ve Fırat'ın ortasında yer alan sulanan ovalar ve güneyde Basra'nın hurma bahçeleri, pirinç yetiştirilen bataklıkları bulunmaktaydı. Her bölgenin kendine özgü çeşitli sorunları vardı. Tarım Bölümü çok küçük bütçelere rağmen sorunları çözmek için uğraşıyordu. Buna göre 1920-1925 yılları arasında haşerelerle mücadele, tarım okulu ve eğitimi, tütün üretimine dair yatırımlar hariç ayrılan bütçe Hint Rupisi değerinde şu şekildeydi.(Special Report Iraq, 1931, s. 191)

Tablo 10 Tarım Bölümü Bütçesi (Hint Rupisi Değerinde)

Mali Yıl	Bütçe
1921-22	6,87,000
1922-23	6,65,000
1923-24	6,35,000
1924-25	6,39,000

Tarımda büyük sorunların başında haşere-zararlı böceklerle mücadele gelmekteydi. Örneğin, buğdayın biçimli tanelerini büzüştüren "Süne" ve küçük çekirge olarak bilinen iki haşere ile uğraşılmaktaydı. Bunlar her yıl büyük

miktarda baharlık hububat alanını yok etmekte ve kuzeyde pamuk ekimini imkânsız hale getirmekteydi. Tarım Bölümünün incelemelerine rağmen “Süne” için bir çare bulunamadı. Yüksek komiserlik, merkezi Musul olan çekirgelerle mücadele kampanyasını organize etti. 1924 sonbahar ve kışı ile 1925 baharı boyunca çekirge yumurtası istilasına uğramış alanları çiftlemek ve daha sonra ortaya çıktıklarında haşerelere karşı mücadele için kapsamlı düzenlemeler yapıldı. Ayrıca Anadolu ve Suriye’nin komşu ilçeleri de çekirgeler tarafından harap edilmesi nedeniyle bu bölgelerde de ortak hareket etmek için üç devletin temsilcileri arasında bir konferans gerçekleştirildi. 1925 itibarıyla Tarım Bölümü’nün çabalarına rağmen, geniş, seyrek nüfuslu ovalarda daha fazla sayıda yumurtlama alanlarının izini sürmek imkânsız olduğu için çekirgelerin tahribatı devam etti. Çekirgelerin nüfuz etmediği Dicle ve Fırat nehirlerinin çevresi pamuğun geleceği için umut vaat etmekteydi. Araştırmalar neticesinde kısa lifli bir Amerikan tipi pamuğun yerel koşullara uygun olduğu bulundu ve yüksek kesimlerde ekimin düzlüktekinden çok daha yüksek verim sağladığı tespit edildi. Bu araştırma sonucuyla Tarım Bölümü, halk arasında iyi bir propaganda çalışması yaptı. Yüksek komiserliğin girişimleriyle İngiliz Pamuk Yetiştirme Birliği’nden yardım alındı. Buna göre birlik, yılda 10.000 balya pamuk işleme kapasitesine sahip büyük ve modern bir çırçır fabrikası kurmuştur. Böylece fabrikanın açıldığı bölgede 1922’de 300 balya olan üretim, 1923’de 1100, 1924’de 2.150’ye, 1925’de ise 2.540 balyaya yükselmiştir. Ayrıca üretimi arttırmak için Diyalı Pamuk Plantasyon Şirketi uzmanları da Diyalı’da denemelere başlamıştır. Tarım Bölümü aracılığıyla yatırım yapılan diğer ürün ise ketendi. Hatta Kral Faysal, Hanekin yakınlarındaki özel mülkünde önemli bir alana keten ekmiş ve halkı cesaretlendiren sonuçlar almıştır. 1925’de Irak Hükümeti bir şirketin ticari ölçekte keten kırma ve öğütme tesisi kurmasını sağlayan bir imtiyaz vermeyi tasarlamıştır. Dobbs’un hedefi, Irak’ta İngiliz pazarında iyi bir fiyata sahip olacak kalitede bir keten yetiştirilebilmektir. Tarım Bölümü’nün araştırmalarına göre keten kültüründen elde edilen ekonomik getirilerin sıradan kışlık tahılların gelirlerinden daha kârlı kanıtlandı. (TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 47-48) Hem İngiliz pazarları hem de Irak bu gelirlerden mahrum kalmamalıydı.

Tarım Bölümü, Ba’kuba bölgesinin yerli ve ilkel ipekböcekçiliğine yardım etmek için, Avrupa’dan hastalıksız ipekböceği yumurtalarını ithal ederek koza yetiştirme yöntemlerinin öğretilmesi ve kozaların bakımı gibi konularda adımlar atmıştır. Buna ek olarak ipek böcekçiliği için önemli olan dut ağacı fidanları yetiştirerek maliyet fiyatına çiftçilere tedarik edilmiştir. Böylece 1925’de bu endüstri henüz büyük ölçekte olmasa da, yıllık üretimini 6.000 ons seviyesine çıkarmıştır. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 48) Ayrıca Irak’ta tarım üretimi iç piyasayı karşıladığı gibi dışarıya da ihraç edilmeye başlanmıştır. İhraç ürünlerin Avrupa piyasasında yer alması için ekim yapılan ürünlere dair tohum çeşitleri çeşitli ülkelerden getirilmekteydi. Örneğin, arpa tohumu 1924’te Avustralya, Hindistan, ABD ve İngiltere’den on üç ve 1925’te on beş tür daha getirilerek ekilmiştir. Bunun yanı sıra üretim ve ihracat yağış, sıcaklık ve sulamanın doğru yönlendirilmesine bağlıydı. Bu durumlar yıldan yıla değişmekte ve haliyle ürünlerin verimini de etkilemekteydi. Örneğin, 1924’ün sonu ve 1925 yılının ilk ayları son 37 yılın aşırı derecede soğuk geçen dönemiydi. Bu durum bazı ürünlerin verimini düşürmüştü. Bir diğer örnek ise 1923’de mevsimsel yağmurlar Nisan ve Mayıs aylarına kadar devam etmiş ve bu tahıl mahsulüne büyük fayda sağlamıştı. (Report Administration Of Iraq 1925, 1926, ss. 164-165) Buna göre bazı ürünlerde yıllara göre yapılan ihracat rakamları “ton” esas alınarak yapılan hesaplamalarda şu şekilde gerçekleşmiştir. Genelde fazla ürün ihracatı Basra limanı üzerinden yapılmakta ve limanda kayıtlı altına alınmaktaydı.

Tablo 11 Ton Başına Ürünlerin İhraç Rakamları (Special Report Iraq, 1931, s. 216)

Ürün Adı	1923	1924	1925
Arpa	125,240	57,533	6,352
Buğday	102,095	25,204	403
Yün	4,062	18,364	12,750
Hurma	116,235	161,565	147,853

Bunların yanı sıra hayvancılıkla ilgili Veteriner Bölümü kuruldu ve genişletildi. Sığır vebası, at nezlesi ve hayvanlar arasında yayılan hastalıkların kontrol edilmesinde başarılı oldu. Bununla birlikte, Irak’ın geniş sınırları, her sonbaharda İran, ve Türkiye sınırından gelen hayvan hastalıklarının yeni istilasına açtı çünkü göçebeler yazlıklarından kış otlaklarına binlerce kişiyle inmekteydiler. Bu ise yayılımı arttırmaktaydı. 1924’te 178 sığır vebası

salgını yaşandı. Veterinerlik Departmanı 37.792 baş sığırı anti-rinderpest serumu ile aşıladı. Bu bölümün genişlemesini sağlamak için her yıl dört Iraklı genç eğitim için yurtdışına gönderilmeye başlandı.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 49)

Irak'ta Ticaret ve Basra Limanı

Bu bölümde gerçekleşen önemli gelişmelerden birisi 1922'de Ticaret Bakanlığı'nın yürürlükten kaldırılmasıdır. Bu nedenle ticari işlerin takibinin sorumluluğu Maliye Bakanlığı'na verilmiştir. Fakat bakanlık bünyesinde istatistik verileri takip edebilecek, ticari bürokratik işlerle ilgilenen düzenli bir daire 1925 itibarıyla bulunmamaktadır. Irak ticaretinin büyük bir kısmı ya antrepo ya da İran'a yönelik transit ticarete dayanmaktaydı. Tam istatistiklerin mevcut olduğu son yıl olan 1923-24'te, İran'a transit ihracatın değeri yüzde 43.7 idi. Irak'tan yapılan tüm ihracatın toplam değeri ve İran'a yeniden ihraç edilen malların brüt değeri Irak ithalatının içinde 80 milyon Hindistan Rupisi değerindeydi. İran transit ticaretinin Irak piyasasının can damarı olduğu söylenebilir. Bu durum iki konu ile risk altındaydı. İlki İran'ın kuzeyine yönelik eski ihracat ticaretini geri kazanabilecek olan Rusya'nın faaliyetleriydi. İkincisi ise, Hürremşehir limanından doğrudan ithalat ticaretini teşvik etmeye ve gerekli parayı bulabilirse, bu amaç için bir demiryolu inşa etmeyi planlayan İran'dı. Dobbs'a göre bu projenin gerçekleşmesi, Irak'a ağır bir darbe olacaktı. Bu her iki sorunu aşmak için onun önerisi Irak'ın Akdeniz'e petrolün açılmasına olanak sağlayan bir boru hattının inşası ve ona eşlik eden Suriye veya Filistin limanına gidecek demir yolu hattının yapılmasıydı. Böylece, Avrupa ve Amerikan ürünleri, Port Said'den (Bûr Saîd) Kızıldeniz'e ve Basra Körfezi'ne doğru uzun dolambaçlı yolculuğu gerçekleştirmeden ağır Süveyş Kanalı vergilerini ödemedi Irak ve İran'a ucuza taşınabilirdi. Bu sayede Irak'ın bölge ve dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci hızlanacaktı. Haliyle İngiltere'nin de gelirleri artacaktı.

Yüksek komiserlik Irak'ta faaliyet yürüten İngiliz Kraliyet kuvvetleri için ithal edilen malları gümrük beyannamelerine dahil etmemektedir. Buna göre Birleşik Krallık ve Hindistan'dan 1923-24'teki net ithalat yüzde 69,9 idi. Bu rakam ticaretin siyasi etkiyi takip etme biçiminin çarpıcı bir örneğidir. Kraliyet askeri kuvvetlerinin Irak'ta büyük giderleri ithalatı arttırmaktaydı. Bununla birlikte, bu iskonto edilse bile, ihracatın üzerinde çok büyük bir ithalat fazlası vardı. İngiliz Maliye Komisyonu tarafından varılan sonuç ithalat ve ihracat arasındaki fazlalık ülkeye zarar vermektedir.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 49-50) Böylece ülke ürettiğinden daha fazla tüketiyor ve bunun genel zenginlik-refah üzerinde ciddi etkisi oluyordu.

İhracatı iklim, sulama etkenlerine bağlı değişen tarım haricinde, Irak'ın ana endüstri üretimi ve ihracatı; hurma, yün, post ve deri, meyankökü ve saf yağ ya da tereyağı gibi ürünlere dayanmaktaydı. İthalatta ise çay, şeker, elbise gibi tekstil malları ve küçük sanayi üretimi için gereken metal ve cevherler, yakıt yağları gibi ürünlerdi. Buna göre transit ticaretin dâhil edildiği ithalat ve ihracat verileri Irak'ta Hint Rupisi değerinden şu şekilde bir gelişim göstermekteydi.(Special Report Iraq, 1931, s. 216)

Tablo 12 İthalat ve İhracat Verileri 1921-1925 (Hint Rupisi Değerinde)

Yıl	İthalat	İhracat
1921-22	19,39,46,881	10,59,50,841
1922-23	16,78,22,168	10,78,99,481
1923-24	18,14,84,113	13,57,91,335
1924-25	19,12,40,989	14,20,08,617

Tablo 13 Temel İhracat Ürünlerine Örnek Veri 1921-1925 (Hint Rupisi Değerinde)

Yıl	Hurma	Ham Yün	Deri	Tahıl, Baklagiller, Un
1921-22	125	6	10	40
1922-23	150	13	10	144
1923-24	158	47	21	187
1924-25	183	84	35	54

Tablo 14 Temel İthalat Ürünlerine Örnek Veri 1921-1925 (Hint Rupisi Değerinde)

Yıl	Çay	Şeker	Tekstil	Metal ve Cevherler
1921-22	19	412	713	15
1922-23	82	247	659	13
1923-24	96	230	765	22
1924-25	116	247	764	79

Irak'ın ticaret konusunda dış dünya ile bağlantısı ise Basra Limanı'ydı. Basra, ülkenin mevcut gereksinimlerinin ve ticaret standartlarının ötesinde bir liman ile donatılmıştı. Bu İngilizlerin askeri işgal sürecinden kalan bir mirası şeklinde değerlendirilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında liman askeri operasyonlar için önemliydi. Ticari konuda ise limanın Irak Hükümetine devredilme süreci 1 Nisan 1920'de başladı. Fakat İngiliz Hükümeti limanı bir hediye olarak Irak'a vermemiştir. Onun yerine bir liman işletmesi kurması için Irak Hükümetini borçlandırarak geçici statüde devretmiştir. Aynı zamanda liman idaresine yardım etmek üzere askeri, sivil ve ticari şirketlerin temsilcilerinden bir danışma komitesi kurulmuştur. Kasım 1920'den itibaren limanın kontrolü, Ticaret Bakanlığı'na verilmiştir. Bu bakanlığın yürürlükten kaldırılması sonrası liman Temmuz 1922'de Maliye Bakanlığına geçmiştir.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 51) Irak ve İngiltere arasında 1922 tarihli anlaşmanın mali kısmında limanla ilgili koşullar belirlenmiştir.

Tablo 15 Basra Limanı'nın Gelir, Gider ve Borçları (Hint Rupisi Değerinde)(Report Administration Of Iraq 1927, 1928, s. 464)

Yıl	Gelir	Gider	Liman Giderleri	Sermaye Borcu	Fazlalık
1923-24	33,58,344	22,13,809	3,85,989	5,95,060	1,63,486
1924-25	33,69,865	22,38,039	1,80,813	5,88,951	3,62,062

Buna göre limanın gelir ve giderlerinin Irak'ın genel maliyesinden ayrı değerlendirilecekti. Ayrıca limanın yönetimi Irak Hükümetinin teklif ettiği ve İngiltere'nin onayladığı mütevellî heyeti aracılığıyla yapılacaktı. Limanın değerlemesi, liman mütevellî heyetinin Majestelerin Hükümeti'ne borcu olarak işlenecekti. Buna göre liman işletmesi, İngiliz Hükümetine limanın tahmini değerini 72,19,000 yaklaşık 588.000 sterlin geri ödeyecekti. Irak Hükümeti 1925'e kadar iki taksit ödeme yapmıştır. Ayrıca liman yönetimi 1925 itibarıyla Basra'nın Asya'daki en ucuz liman olduğunu iddia etmekteydi. Limanın yetki alanı Şatt'ül Arap'tan Fav'ın ağzına kadar uzanmaktaydı. Bu bölümün tüm güvenliği, Irak'ın sorumluluğundaydı.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 50-51)

Sonuç

İngiltere, Irak'ı işgal ettikten sonra askeri idare başlatmış ve Hindistan'da tecrübe kazanmış İngiliz bürokratlar ile ülkeyi yönetmiştir. İngiltere, Irak'ta birçok alanda Osmanlı Devleti'nden miras kalan ve halkın alışkın olduğu idari yapıyı az bir değişikliklerle devam ettirmeye çabalamıştır. Askeri idareden sorumlu Arnold Wilson, görev süresi boyunca Irak'a merkezîyetçi bir devlet yapısı getirme çabasına girişmiştir. Wilson, Irak halkının yönetimin kendilerine devredilmesine dayanan taleplerini görmezden gelmiştir. İdarenin kendilerine verilmeyeceğini anlayan Iraklılar tepkilerini dile getirmiş ve İngiliz askeri birlikleriyle çatışmışlardır. San Remo Konferansı sonrasında ise Milletler Cemiyeti adına Irak'ta manda idaresi başlamıştır. Halkın tepkilerini durdurmak ve askeri çatışmalarla artan masrafları azaltmak amacıyla Irak'ta yüksek komiser liderliğinde sivil idare başlamıştır. Temel görevi Iraklıların yönetimde etkin olacağı yapıyı kurmak olan Sör Percy Cox göreve getirilmiştir. 15 Eylül 1923'ten itibaren Cox'un yerine görevi Sör Henry Conway Dobbs devralmıştır. Dobbs, 1920-1925 yıllarını kapsayan ve ülkenin geçirdiği süreci içeren raporlar kaleme alarak İngiltere Hükümetini bilgilendirmiştir. Bu yıllar arasında öncelikle İngilizlerin stratejik hedeflerine zarar vermeyen bir Arap kral belirlenmesi çalışmaları yürütülmüştür.

Cox, Irak'ta öncelikle kurucu meclis ilan edilmesini, ardından anayasa hazırlanmasını planlamıştır. Buna ek olarak ülkenin idare edilmesi için geçici hükümet kurulmasına da karar vermiştir. Nitekim Nakib-ül Eşraf Seyyid Abdurrahman el-Geylani önderliğinde başlangıçta 8 bakanlıktan müteşekkîl hükümet kurulmuştur. Cox, bakanlara danışmanlık yapmak üzere İngiliz bürokratlar da görevlendirerek İngiltere'nin çıkarlarını gözetmiştir.

Bakanlar danışmanlarla görüşmeden bir karar almamaktaydı. Aldıkları kararlarda ise, son söz yüksek komiserdeydi. Bakanlık için belirlenen kişiler Osmanlı Devleti'nde bürokratik geçmişe sahipti ve Irak'ta tanınmaktaydılar. Cox, halka yakın kişileri seçerek sisteme karşıtlığı engellemeyi hedeflemiştir.

Irak'a Emir Faysal'ın kral olma süreci ise 12-30 Mart 1921'de toplanan ve amacı İngiltere'nin Ortadoğu'daki masraflarının azaltılması için çözüm aramak olan Kahire Konferansı'yla netleşmiştir. Konferans sonucunda Cox ve Bell Faysal'ın kral olma sürecini yönetmekle görevlendirilmiştir. Cox, Geçici Irak Hükümetinin Faysal'ı doğrudan kral ilan etmesine şerh düşerek referandum ile belirlenmesini istemiştir. Buna göre ülke genelinde geniş halk kesimlerini temsil eden kişilerin görüşleri alınıp kararlar mazbatalara işlenmiş ve referandum ile Faysal'ın krallığı onaylanmıştır. Görev tanımı gereği Geçici Irak Hükümeti istifa etmiştir. Kral Faysal, Bağdat Nakibi'ne yeni kabine kurma görevini 10 Eylül 1921'de vermiştir. Kabinede Cox'un onaylamadığı bürokratlar görev almamıştır.

İngiltere idaresi başladıktan sonra Irak'ta atılan ilk adım gelirlerin, giderlerin Türk lirası yerine sterlin ve Hindistan Rupisi değerine dönüştürülmesidir. Ülke ekonomisi gümrük, liman gelirlerine, tarım ve küçük endüstriyel üretime dayalıydı. Ürünlerden alınan ondalık vergiler, devlete ait kiralara temel ekonomik kaynaklardı. Alanında mali uzman olan Yüksek Komiser Dobbs kredi kullanmadan ülke ekonomisini idare etmeye çabalamıştır. Bu çerçevede Irak ekonomisi 1923-24 mali yılından itibaren bütçe fazlası vermeye başlamıştır. 1921-1925 yılları arasında yoğun bir şekilde köprü, yol vb. inşaat işleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu işlerin çoğunu İngiltere menşeli şirketler yürütmüştür. Dobbs, Irak'ı, su taşımacılığına bağımlı bir ülke olmaktan çıkarmayı ve motorlu araçların da kullanıldığı bir ülke haline getirmeyi hedeflemiştir. Bu sayede ticari açıdan insan ve ürün taşınması kolaylaşmıştır. Demir yolları ağları tarım arazilerinin yoğun olduğu kısımlara uzatılmıştır. Liman ve demiryollarının işletilmesi ve kiralama hakkı da bu dönemde İngiltere Hükümetinde kalmıştır. Demir yolu gelirleri 1922-23 yılı sonrasında fazla vermesine rağmen lokomotiflerin, demiryolu levazımlarının yenilenmesine harcanmıştır. Bu nedenle ekonomi raporlarına gelir fazlası olarak işlenmemiştir.

Sağlık alanında ise kolera, veba, sıtma, şistozomiyaz (bilharzia), çiçek ve tüberküloz gibi hastalıklarla mücadele edilmiştir. Yüksek komiserlik halkın sağlığını koruyabilmek ve hastalıkları sonlandırmak için yeni metotlara yönelmiştir. Bu dönemde zorunlu aşılamaya geçilmiştir. Diğer gelişme ise hastane bulunmayan illerde hastalara ayakta müdahale etmek için dispanserler açılmıştır. Böylece 1925 itibarıyla sağlık hizmetleri, ülke genelinde ilçeleri de kapsar şekilde 18 hastane ve 53 dispanser ile yürütülmüştür. Sağlık masrafları ise yıldan yıla artan bir gelişim göstermiştir. Eğitim konusunda ise Arapça veya Kürtçe, Türkçe, Farsça veya Süryanice'nin konuşulduğu bölgelerde yerel dil eğitim dili kabul edilmiştir. Böylece eğitim bütün ülkede yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ek olarak İngilizce, ilkokul dördüncü sınıftan sonraki tüm sınıflara ikinci dil olarak öğretilmeye başlanmıştır. Devlet okullarının yanı sıra farklı inançlara, etnik gruplara ait okulların faaliyetine de izin verilmiştir. 1924'ten itibaren Bağdat'ta yetişkin kadınlar, gündüzleri devlet okullarına devam eden kız ve erkek çocuk anneleri için altı gecelik sınıflar başlatılmıştır. Dobbs'un amacı kadınları eğitim yoluyla bilinçlendirerek batı aydınlanmasına dayanan değişimi toplumun tamamına yaymaktır. Nitekim Irak'ta eğitime ayrılan bütçe, okula giden öğrenci sayısı yıldan yıla artmıştır.

İngiltere'nin temel amacı Filistin veya Suriye limanlarına yanaşan bir gemiden indirilen ürünleri güvenli bir karayolu ile Irak'a, İran'a ve Hindistan'a ulaştırmaktır. Bu sayede Ortadoğu'da yetiştirilen, üretilen her şey dünya ticareti ile entegre edilmiştir. Tarım Bölümü'nün temel görevi haşerelerle mücadele, tarım okulu ve eğitimi, ürünlerin ekimi şeklinde belirlenmiştir. 1920-1925 arasında bütçesi artmıştır. Dobbs, özellikle Irak'ta tarım alanında İngiltere pazarının ihtiyaç duyduğu ürünler ekilmesini teşvik etmiştir. Haliyle ürünlerin en fazla ihraç edildiği yer İngiltere olmuştur. Tarımdaki verim, sulamanın planlanması, sıcaklık ve doğru tohumun seçilmesine bağlıydı. Bu konuyla ilgili İngiltere merkezli şirketlerden araştırma desteği alınmıştır. Dobbs, İngiliz Pamuk Yetiştirme Birliği'nden destek almış ve çırcır fabrikası kurmuştur. Böylece fabrikanın açıldığı bölgede üretim 1925'te 2540 balyaya ulaşmıştır. Dobbs, Avrupa'dan hastaliksız ipekböceği yumurtası, Abd'den arpa tohumu gibi ithaller yaparak bölgedeki tarımın kalitesini arttırmıştır. Buradaki amaç, ürünlerin Avrupa ve İngiltere pazarlarında kabul görmelerine katkı sağlamaktır. Bir anlamda Irak toprakları Batı pazarını besler hale getirilmekteydi. Liman konusunda ise ciddi projeler bu dönemde planlanmıştır. Dobbs'un amacı Irak petrolünün Akdeniz'e açılmasına olanak sağlayan bir boru hattının inşası ve ona eşlik eden Suriye veya Filistin limanına giden demiryolu hattının yapılmasıydı. Bu sayede Irak'ın bölge ve dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci hızlanacaktı.

Bu şekilde İngiltere'nin de gelirleri artacaktı. İhracat ve ithalatta önemli rota İran'a yönelen transit ticaretti. Bu dönemde Irak'ın ana ihracatı; hurma, yün, post ve deri, meyankökü ve saf yağ ya da tereyağı, ithalatı ise; çay, şeker, elbise gibi tekstil malları ve küçük sanayi üretimi için gereken metal ve cevherler, yakıt yağları gibi ürünlerdi. Irak'ın ithalat ve ihracatta dış dünya ile bağlantısı ise Basra Limanı'ydı. Limanın hisseleri ve sahibi İngiltere Hükümetinin elindeydi. İlerleyen yıllarda Kral Faysal ile anlaşılması halinde belirli bir bedel ile Irak'a devredilmesi planlanmaktaydı.

Kaynakça

- Adelson, R. (1995). *London and the Invention of the Middle East Money, Power and War 1902-1922*. Yale University Press.
- Allawi, A. A. (2016). *Irak Kralı I. Faysal* (H. Abacı, Çev.; 1. bs). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Antonius, G. (2021). *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü* (M. A. Koç & M. Karakuş, Çev.). Selenge Yayınları.
- Artuç, N. (2010). Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909 - 15 Mart 1911). *BELLETEN*, 74(271), 833-870. <https://doi.org/10.37879/belleten.2010.833>
- Artuç, N. (2020). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bağdat Vilayet İdaresinde Yaşanan Değişim Ve Gelişmeler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4), 1451-1463. <https://doi.org/10.21551/jhf.833103>
- Bell, G. (t.y.). *Newcastle University Gertrude Bell Archive* [Gertrude Bell Archive]. Gertrude Bell Archive. Geliş tarihi 05 Ağustos 2022, gönderen http://gertrudebell.ncl.ac.uk/search_letters_results.php
- Bell, G. (2004). *Mezopotamya'da 1915—1920 Sivil Yönetimi* (V. İlmen, Çev.). Yaba Yayınları.
- Bell, G. L., & Wilson, A. T. (1920). *Review of the civil administration of Mesopotamia 1920*. H.M. Stationery Off.
- By The Editors of Encyclopaedia Britannica. (t.y.). *Carmelite | Definition, Meaning, & History | Britannica*. Geliş tarihi 05 Ağustos 2022, gönderen <https://www.britannica.com/topic/Carmelites>
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (M. Harmancı, Çev.; 3. bs). Agora Kitaplığı.
- Çetinsaya, G. (2020). II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi (1. bs). Küre Yayınları.
- El-Askeri, C. (2009). *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*. Klasik Yayınları.
- Fraser, T. G., Mango, A., & Mcnamara, R. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu* (F. Doruker, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Fromkin, D. (2008). *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Kararıldı? 1914-1922* (M. Harmancı, Çev.; 5. bs). Epsilon Yayınları.
- FRUS. (1943). *The Paris Peace Conference 1919* (C. 3). Usa Government Printing Office.
- Gilbert, M. (2011). *Churchill Bir Yaşam* (S. Sertabıboğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hurewitz, J. C. (1987a). *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956: C. I*. Archive Editions.
- Hurewitz, J. C. (1987b). *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956: C. II*. Archive Editions.
- Karaca, T. N. (2020). *Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell*. Kronik Kitap.
- Klieman, A. S. (1970). *Foundations Of British Policy In The Arab World The Cairo Conference Of 1921*. The Johns Hopkins Press.
- Kurşun, Z. (2005). Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak. İçinde A. Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz, & Y. Başkan (Ed.), *Irak Dosyası I* (ss. 1-37). TATAV.
- Kurşun, Z., & Hut, D. (2020). *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)* (Z. Kurşun & D. Hut, Ed.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kurt, B. (2014). Irak'ta "Muktedir" ve "Müşteki" Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 155-179.

Kurt, B. (2015). *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*. Küre Yayınları.

Lakh. (t.y.). Geliş tarihi 06 Ağustos 2022, gönderen <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/lakh>

London Gazette. (1923, Eylül 25). *London Gazette*.

Macmillan, M. (2004). *Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay* (B. D. Çorakçı, Çev.). Alfa Yayınları.

MSB Kutü'l Amare Belgeleri. (t.y.). *Kutü'l Amare Belgeleri • MSB | T.C. Millî Savunma Bakanlığı*. Geliş tarihi 06 Ağustos 2022, gönderen <https://www.msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/kutul-amare-belgeleri>

Obituary: Sir Henry Conway Dobbs. (1934). *Journal of The Royal Central Asian Society*, 21(4), 708-716. <https://doi.org/10.1080/03068373408725343>

Provence, M. (2020). *Büyük Suriye İsyanı ve Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi* (N. N. Yüksel, Çev.). Pınar Yayınları.

Report Administration Of Iraq 1925. (1926). *Report By His Britannic Majesty's Government To The Council Of The League Of Nations On The Administration Of Iraq For The Year 1925*. Issued by the Colonial Office His Majesty's Stationery Office.

Report Administration Of Iraq 1927. (1928). *Report By His Britannic Majesty's Government To The Council Of The League Of Nations On The Administration Of Iraq For The Year 1927*. Issued by the Colonial Office His Majesty's Stationery Office.

Rogan, E. (2017). *Araplar Bir Halkın Tarihi* (Demirkan, Çev.; 1. bs). Pegasus Yayınları.

Special Report Iraq. (1931). *Special Report by His Majesty's Government in The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Progress Of Iraq During The Period 1920-1931*. His Majesty's Stationery Office.

TBMM Meclis-i MebusanTutanak. (t.y.). *Türkiye Büyük Millet Meclisi*. Geliş tarihi 05 Ağustos 2022, gönderen https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik_mmb.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SASUN%20EFEND%DD&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih

TNA, CO 935/1. (1921). *Report On Middle East Conference Held In Cairo And Jerusalem March 12Th To 30Th, 1921*. Printed For The Colonial Office.

TNA, CO 935/1/11. (1926). *Report Of The High Commissioner On The Development Of Iraq 1920-1925*. Printed For The Colonial Office.

TNA, FO 371/9004. (t.y.). *Report On Iraq Administration October 1920-March 1922*.

TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722. (1920). *Establishment of Council of State for Iraq*.

TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722. (1921). *Mesopotamia: Creation of a Provisional Council of State*.

TNA, IOR/L/PS/18/B347. (1920). *Mesopotamia. Appointment of Sir Percy Cox as High Commissioner: Instructions of His Majesty's Government*.

EXTENDED SUMMARY

From the second half of the 19th century, Britain was interested in the Persian Gulf and Iraq. To Britain, Iraq was important for its land connection on the Indian trade route. For example, products from Syrian, Palestinian ports could be sent via a Iraq to Iran and beyond. In particular, the fact that petrol is a new energy source has made the strategies regarding the capture of the Basra Port clear. In this context, Britain developed its plans for Iraq through the bureaucracy it established in India. The process accelerated with the entry of the Ottoman Empire into the First World War. With the occupation of Baghdad on March 11, 1917, British military administration in Iraq officially started after the Armistice of Mudros on October 30, 1918. The administration of the military administration through bureaucrats in British India and their advocacy of a strict centralist structure revealed the reactions of the Iraqi people. This situation increased Britain's military expenses in the region, up to about 20 million pounds. In order to reduce these costs, the process leading to mutual military conflict had to be stopped. For this, Britain ended the military administration and it passed to the civilian high commissioner administration with the appointment of Sir Percy Cox. At the same time, Britain undertook the mandate administration of Iraq on behalf of the League of Nations.

The main task of Cox and his successor, Sir Henry Conway Dobbs, was to make Iraq a self-governing country. High commissioners were responsible for reporting the progress of Iraq to London in monthly, annual and special reports. At the same time, these reports were sent to the League of Nations. Administrative reports include many topics such as economics, education, administration, health, agriculture, commerce. For example, Dobbs describes the situation in Iraq in detail in his 52-page report covering the years 1920-25, which he sent to the Ministry of Colonies. But this alone is insufficient. For this reason, it was compared with the monthly and annual management reports and it was determined what kind of process was experienced in Iraq. The purpose of this article is to explain the UK's practices in Iraq through the reports written directly by the high commissioners and which we consider as a primary source.

As it was determined in the reports, the Iraqi Government, which started in a temporary status in terms of administration, transformed into a new state with Emir Faisal becoming the king. However, the only thing that hasn't changed is that the high commissioners are in the final decision-making position. King Faisal, for example, had to get the approval of the high commissioner when he was going to form a new cabinet or change ministers. Another important issue was the appointment of a British bureaucrat as an advisor for each minister. These advisers were empowered to direct ministerial affairs on behalf of the high commissioner. In any dispute between the minister and the adviser, the decision of the high commissioner was valid. As it can be understood from here, Britain has established a structure that does not leave its strategic goals to accident. As for the economy, it was aimed to manage Iraq without any help and it was partially successful in this regard. It has been determined that there has been a slight budget surplus especially since the 1923-24 fiscal year. High commissioners followed a policy of integrating Iraq with international trade. Importance was given to export/import from Britain and Iraq's commercial dependency was increased. At the same time, a railway enterprise was developed for the regular transportation of products. It has been determined from the reports that the operation of the railways and their shares are in the hands of the British Government. Negotiations on the transfer of these shares to the Iraqi Government under King Faisal also started in this period. Excess revenue from railways is not reflected in the financial statements. Because this surplus was spent on the renewal of the lines owned by the enterprise.

The first step in education was the development of the curriculum based on the European education model carried out by the Ottoman Empire in the region. In this area, the structure of education to which the people were accustomed has been preserved. High commissioners wanted to spread education to the base by increasing the number of primary, secondary and technical schools within the framework of the budget. At the same time, various initiatives have been put into practice, with special emphasis on the education of women. It is noteworthy that the High Commissioners on this subject made a note that a solution to the problems in the society would be found by educating women. Educational activities of private organizations and different religions and sects are also allowed. In terms of health, dispensary and hospital services, starting from Baghdad and spreading to the districts, were provided. It is aimed at outpatient treatment of patients with early response. For example, 1,298,604 people were treated in this way in 1925. A regular vaccination program was implemented in infectious epidemics. The basic production of the Iraqi people was based on agriculture. The efficiency in this area directly affected the country's income through tithe (oshur) tax. For this reason, high commissioners brought experts from India and Britain. Wheat, barley, cotton, vegetables and fodder production were started by these people on large lands suitable for production. The products needed by Britain were given priority and these were exported to Britain. In this way, the agricultural lands of Iraq were benefited. High commissioners carried out projects for products such as barley and cotton to take place in international markets more easily. For example, they brought and planted new kinds of seeds from the USA and Britain. The Port of Basra is the export of the products from Iraq. It has been determined in the reports that the shares of Port of Basra belong to Britain. In addition, it has been determined that the incomes and expenses of the port are evaluated separately from the general finances of Iraq. During Dobbs' period, it is seen that the transfer of the port to the Iraqi Government started. It is understood from the reports that the high commissioners are trying to integrate Iraq into the Western economic market, especially the UK. The numerical data prove that a new colonial policy was followed under the mandate.